

ლერი თავაძე

კეისრის ტიტული შუა საუკუნეების ქართულ პოლიტიკურ რეალობაში

საქართველოში არსებულ ბიზანტიურ საიმპერიო ტიტულატურას ჩვენ უკვე მივუძღვენით ერთი სტატია.¹ ამჯერად შევეხებით მათ შორის ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან, კეისრის ტიტულს (ქართული წყაროების მიხედვით „კესაროსი“). ბიზანტიური ტიტული „კესარი“ (Καῖσαρ) ლათინური ტიტულის, „კეისრის“ (Caesar), ბერძნული შესატყვისია. ვინაიდან თავდაპირველი ფორმა არის „კეისარი“, ჩვენც ნაშრომში ამ უკანასკნელს გამოვიყენებთ.

თავიდანვე მნიშვნელოვანია იმის აღნიშვნა, რომ „კეისარი“ და „კესაროსი“ ქართულ პოლიტიკურ ცნობიერებაში ორ დამოუკიდებელ ცნებად დამკვიდრდა. ეს მაშინ, როდესაც თავად რომის/ბიზანტიის იმპერიაში ეს ორი ფორმა ერთი მნიშვნელობის მქონე ტერმინი იყო, ორ სხვადასხვა ენაში (ლათინურში და ბერძნულში) დამკვიდრებული, ოდნავ განსხვავებული ფორმით. ამრიგად, კეისრის ტიტული რომაულ სამყაროში ჩნდება, ხოლო მისი საქართველოში დამკვიდრება გარკვეულ პოლიტიკურ ცვლილებებთან იყო დაკავშირებული, რაც, უდავოდ, მნიშვნელოვანია შუა საუკუნეების ქართული პოლიტიკური აზროვნებისა და საქართველოში არსებული ინსტიტუციების შესასწავლად.

კეისარი რომის/ბიზანტიის იმპერიაში

ტიტული „კეისარი“ დამკვიდრდა მას შემდეგ, რაც ცნობილმა რომაელმა სახელმწიფო მოღვაწემ, გაიუს იულიუს კეისარმა (ძვ.წ. 100-44 წწ.), ეს კოგნომენი საკუთარ საგვარეულო სახელად მყარად დაამკვიდრა. პლინიუს უფროსის ცნობით, კოგნომენი „კეისარი“ წარმოდგება იულიუს კეისრის წინაპრისგან, რომელიც საკეისრო კვეთის შედეგად დაიბადა, რამაც

¹ ლ. თავაძე. სევასტოსის ტიტული შუა საუკუნეების ქართულ პოლიტიკურ რეალობაში. თსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტომი II. თბ. 2011, გვ. 154-187.

საფუძველი დაუდო მის ზედწოდებასა და ზოგადად ტერმინ „კეისარს“ (წარმოდგება ლათინური ზმნის *caedere, caes*-ისგან, რაც აღნიშნავს კვეთას).² არსებობს სხვა ვერსიებიც აღნიშნული ტერმინის წარმოშობის შესახებ, თუმცა ყველაზე რეალური სწორედ ეს უკანასკნელია.

კეისრებად თავიდან მხოლოდ იმპერატორები იწოდებოდნენ. კეისარი გაიუს იულიუს კეისრის კოგნომენი იყო, რომელიც მემკვიდრეობით მისმა შვილობილმა და მემკვიდრემ, გაიუს იულიუს კეისარ ავგუსტუსმა, იგივე ოქტავიანემ, მიიღო.³

ოქტავიანეს შემდეგ ორივე ტიტულს, ავგუსტუსსა და კეისარს, ატარებდა იულიუს-კლავდიუსების ოჯახის რომის ყველა იმპერატორი ნერონის (54-68 წწ.) ჩათვლით.⁴ ნერონის შემდეგ კეისრის ტიტული იმპერატორის, ანუ ავგუსტუსის პარალელურად იმპერიის ტახტის მემკვიდრეებს ეძლეოდათ. მას შემდეგ კეისარი ოფიციალურ ტიტულად გადაიქცა, რომელიც, ტრადიციულად, ტახტის მემკვიდრეების პრივილეგია გახდა.⁵

იმპერატორები ხშირ შემთხვევაში ტახტზე ასვლისთანავე ანიჭებდნენ მათ მიერ არჩეულ მემკვიდრეებს აღნიშნულ ტიტულს, რითაც მემკვიდრეობის ლეგიტიმაციასთან დაკავშირებული პრობლემის გადაწყვეტას ცდილობდნენ.⁶ საბოლოოდ, რომის იმპერიაში კეისრის ტიტულის მფლობელი ორი პიროვნება იყო: ავგუსტუსი, რომელიც იწოდებოდა იმპერატორ-კეისრად და მისი მემკვიდრე, რომელიც ატარებდა ნობელისიმუს-კეისრის ტიტულს.⁷

² Pliny the Elder. *Natural History*. Vol. II. Libri III-VII. Trans. by H. Rackham. Harvard University Press. 1942, VII. IX, გვ. 537.

³ რომის ისტორიის აღნიშნული ეპოქის შესახებ იხილეთ: *Cambridge Ancient History*. Second Edition. Vol. IX – *The Last Age of the Roman Republic*, 146-43 B.C. Ed. by J.A. Crook, A. Lintott, E. Rowson. Cambridge University Press. 1992; *Cambridge Ancient History*. Second Edition. Vol. X. *The Augustan Empire*, 43 B.C. A.D. 69. A. K. Bowman, E. Champlin, A. Lintott. Cambridge University Press. 1996; *Cambridge Ancient History*. Second Edition. Vol. XII – *The Crisis of Empire*, A.D. 193-337. Ed. A. Bowman, P. Garnsey, A. Cameron. Cambridge University Press. 2005; A. K. M. Jones. *Julius Caesar: a Life*. Routledge: London, New York. 2006; D. C. Braund. *Augustus to Nero: A Source Book on Roman History 31 B.C. - A.D. 68*. Croom Helm: London, Sydney. 1985.

⁴ D. C. Braund. *Augustus to Nero: A Sourcebook on Roman History 31 B.C. – A.D. 68*, გვ. 24-31, 44-46, 78, 81, 171-173.

⁵ ასე მაგალითად, პუბლიუს სეპტიმიუს გეტა მხოლოდ კეისრად იწოდება, ხოლო მას მერე, რაც 209 წელს თანაიმპერატორად გამოაცხადეს, ის უკვე ავგუსტუსია, იხ.: *The Roman Imperial Coinage*. Vol. IV. Part I. *Pertinax to Geta*. H. Mattingly, E. A. Sydenham. London. 1936, გვ. 314-323.

⁶ F. Mitthof. *Vom ἱερώτατος Καῖσαρ zum Ἐπιφανέστατος Καῖσαρ Die Ehrenprädikate in der Titulatur der Thronfolger des 3 Jh.n.Chr. nach den Papyri*: ZPE, 99. 1993, გვ. 97.

⁷ H. A. Seaby. *Roman Silver Coins*. Vol. IV. *Gordian III to Postumus*. Second revised edition by

სიტუაცია ოდნავ შეიცვალა იმპერატორ დიოკლეტიანეს (284-305 წწ.) მმართველობის შემდეგ, როდესაც კეისრის საიმპერიო პატივი ავგუსტუსის უმცროსი თანამმართველის რანგში იქნა აყვანილი. ცოტა ხანში ორი ასეთი კეისარი ჩნდება ორი ავგუსტუსის, ანუ იმპერატორის პარალელურად.⁸

დიოკლეტიანე იმპერატორმა რომის იმპერია, ფაქტობრივად, ორად გაყო: დიდწილად ელინიზირებული აღმოსავლეთის მმართველობა თავად ჩაიბარა, ხოლო ლათინური დასავლეთი თავის შვილობილსა და მემკვიდრეს, მაქსიმიანეს, ჩააბარა.⁹ სულ მალე მაქსიმიანეს სტატუსი კიდევ უფრო ამაღვდა და მას იმპერიის უმაღლესი პატივი, ავგუსტუსობა, გადაეცა. ამიერიდან იმპერიაში ორი თანასწორუფლებიანი ავგუსტუსი იყო. ფორმალურად დიოკლეტიანე ინარჩუნებდა იმპერიაში პირველობას, თუმცა რეალურად ერთიან იმპერიაში ორი ადმინისტრაციული სისტემა მოქმედებდა, რომელსაც ორი სხვადასხვა იმპერატორი ედგა სათავეში. ორივე ავგუსტუსმა თანამმართველად ორი კეისარი აიყვანა: დიოკლეტიანემ – გალერიუსი, ხოლო მაქსიმიანემ – კონსტანციუს ხლორუსი.¹⁰

ამგვარად, იმპერიაში ოთხთა მმართველობა, ანუ ტეტრარხია დამყარდა. ეს ყველაფერი 293 წელს მოხდა ორი იმპერატორის შეთანხმებული გადაწყვეტილებით. 305 წელს იმპერატორები ასევე შეთანხმებულად გადადგნენ, რითიც მათი ადგილი კეისრებმა, გალერიუსმა და კონსტანციუს ხლორუსმა, დაიკავეს.¹¹ ახლა უკვე ამ უკანასკნელებმა აიყვანეს თანამმართველად თავ-თავიანთი კეისრები. ასე გაგრძელდა იქამდე, სანამ იმპერატორმა კონსტანტინე I დიდმა ბოლო არ მოუღო დიოკლეტიანეს პერიოდში დაწესებულ ტეტრარხიას.¹²

კონსტანტინე I დიდმა უარი თქვა სხვასთან გაეყო თავისი ძალაუფლება, ამდენად, კეისარებმა დაკარგეს იმპერატორობის პატივი. სამაგიეროდ, ისინი ბიზანტიის იმპერიაში ერთ-ერთ ყველაზე გავლენიან თანამდებობის პირებს წარმოადგენდნენ და მნიშვნელობით იმპერატორის შემდეგ ყველაზე დაწინაურებულ არისტოკრატიებად ითვლებოდნენ ქვეყანაში. უფრო მეტიც, კეისრის

D. R. Sear. London. 1982. გვ. 1; F. Mitthof. Vom *ῥώματος Καῖσαρ* zum *ἐπιφανέστατος Καῖσαρ*..., გვ. 99.

⁸ B. Leadbetter. *Galerius and the Will of Diocletian*. Routledge: London, New York. 2009, გვ. 48.

⁹ W. Treadgold. *A History of Byzantine State and Society*. Stanford University Press. 1997, გვ. 14.

¹⁰ B. Leadbetter. *Galerius and the Will of Diocletian*, გვ. 2.

¹¹ B. Leadbetter. *Galerius and the Will of Diocletian*, გვ. 134-146

¹² *Cambridge Ancient History*. Vol. XII, გვ. 90. დაწვრილებით ამ ეპოქაში მიმდინარე პოლიტიკური თუ სხვა სახის მოვლენების შესახებ, იხ.: A. H. M. Jones. *The Later Roman Empire, 284-602*, 1-2 vols. Oxford: Basil Blackwell. 1964.

ტიტულის მქონე მამაკაცი ითვლებოდა იმპერიის ტახტის მემკვიდრედ, ოღონდ იმპერატორობის პატივის გარეშე.

ბიზანტიის იმპერიაში კეისრის ტიტული ნაკლებად გაიცემოდა. თეოდოსი I დიდის (378-395 წწ.) მმართველობიდან მოყოლებული პრაქტიკაში იმპერატორის მიერ საკუთარი შვილების თანაიმპერატორად გამოცხადება დამკვიდრდა, ამდენად, კეისრის ტიტულის იშვიათი გაცემა არ უნდა გაგვიკვირდეს.¹³

იმპერატორმა ლეონ I-მა 473 წელს ეს ტიტული გადასცა თავის მემკვიდრესა და შვილიშვილს, ლეონ II-ს, რომელიც მოგვიანებით იმპერატორი გახდა, ოღონდ მცირე ხნით. იუსტინე II-მ (565-578 წწ.) კეისრის ტიტული თავის მომავალ მემკვიდრეს ტიბერიუსს, გადასცა, რომელმაც ეს ტიტული 574 წელს მიიღო. ოთხი წლის შემდეგ ტიბერიუს II (578-582 წწ.) ბიზანტიის იმპერატორი ხდება.¹⁴ 582 წლისთვის მან კეისრის რანგში ორი ბიზანტიელი არისტოკრატი, მავრიკე და გერმანიუსი, აიყვანა, თითოეულ მათგანს ცოლად იმპერატორის ქალიშვილები შერთეს. ტიბერიუსს ჩაფიქრებული ჰქონდა იმპერიის ორად გაყოფა, როგორც ეს 395 წელს გააკეთა იმპერატორმა თეოდოსიმ, თუმცა ბოლო მომენტში გადაიფიქრა და მემკვიდრედ მხოლოდ მავრიკე გამოაცხადა. ამდენად, მომავალი იმპერატორი კეისრის ტიტულის მქონე მავრიკე გახდა.¹⁵ კეისრის ტიტულს დაეუფლა მავრიკეს უფროსი ვაჟი და მემკვიდრე თეოდოსიც, მოგვიანებით ის მამის თანაიმპერატორიც გახდა,¹⁶ თუმცა იმპერატორობა არ დასცალდა და მამასთან და ძმებთან ერთად 602 წელს მომავალი იმპერატორის, ფოკას, ბრძანებით სიცოცხლეს გამოასალმეს.¹⁷

მოგვიანებით კეისრის ტიტული გაიცემოდა იმპერატორის უმცროს ვაჟიშვილებზე, ასე მოხდა იმპერატორების, ჰერაკლესა (610-641 წწ.) და კონსტანტინე V კობრონიძის (741-775 წწ.), შემთხვევაში.¹⁸ იმპერატორმა თეოფილემ (829-842 წწ.) კეისრობა გადასცა თავის სიძეს, ალექსი მოსელს, თუმცა მალევე დააპატიმრა და პატივი აჰყარა შეთქმულების საბაბით.¹⁹ იმპე-

¹³ J. B. Bury. Imperial Administrative System of the Ninth Century: With a Revised Text of the Kletorologion of Philotheos. London. 1911, გვ. 36.

¹⁴ W. Treadgold. A History of Byzantine State and Society, გვ. 223-225.

¹⁵ W. Treadgold. A History of Byzantine State and Society, გვ. 226-227.

¹⁶ J. Martindale. Prosopography of Later Roman Empire. Vol. III. A.D.527-641. Cambridge University Press. 1992, გვ. 1293.

¹⁷ W. Treadgold. A History of Byzantine State and Society, გვ. 235; ODB. III. გვ. 2050; Ю. А. Кулаковский. История Византии. Т. II. СПб.: 1996, гв. 393-395.

¹⁸ J. B. Bury. Imperial Administrative System of the Ninth Century, გვ. 36.

¹⁹ W. Treadgold. A History of Byzantine State and Society, გვ. 440-442.

რატორმა მიხაელ III ლოთმა (842-867 წწ.) ეს ტიტული ბიძამისს, ბარდას, გადასცა, ხოლო ნიკიფორე II ფოკამ (963-969 წწ.) მამამისს, ბარდა ფოკას.²⁰ აქედან არცერთი გამხდარა ბიზანტიის იმპერატორი, თუმცა ყველანი ბიზანტიის იმპერატორის ოჯახის ახლო წევრები იყვნენ. ამის შემდეგ კეისრის ტიტული მიანიჭეს მიხეილ IV პაფლაგონიელის დისშვილს, მიხაელ კალაფატს, რომელიც იმავე 1041 წელს, ბიძის გადაცვალების შემდეგ, იმპერატორი გახდა.²¹ 1057 წელს იგივე ტიტული შესთავაზეს ისააკ კომნენოსს, რომელიც იმპერატორ მიხაელ VI სტრათიოტიკოსის წინააღმდეგ მიმართულ აჯანყებას ხელმძღვანელობდა. ისააკმა ტიტულზე უარი თქვა და მალევე წარმატებით დაიკავა დედაქალაქი, ხოლო თავად იმპერატორად ეკურთხა.²² ისააკის მემკვიდრემ, კონსტანტინე X დუკამ (1059-1067 წწ.), ტახტზე ასვლისთანავე კეისრად თავისი ძმა, იოანე დუკა, დანიშნა, რომელიც ამ ტიტულით ცხოვრების ბოლომდე იწოდებოდა.²³ თუმცა მას მერე, რაც იოანე დუკა 1074 წელს დამარცხდა რუსელ ბალიოლთან ბრძოლაში და ტყვედ ჩავარდა, იძულებული გახდა, დაჰყოლოდა როსელის ბრძანებას და თავი იმპერატორად გამოაცხადა. რეალურად, კეისარი იოანე დუკა ავანტიურისტი ნორმანი დიდებულის, როსელის, ხელში ბრმა იარაღად იქცა. როსელის დამარცხების შემდეგ იოანეს ძმიშვილმა, იმპერატორმა მიხაელ VII დუკამ (1071-1078 წწ.), ის თურქების ტყვეობიდან გამოიყვანა და პირობა დაადებინა, უარი ეთქვა იმპერატორობის პრეტენზიაზე. კეისარი იოანე დუკა ბერად აღიკვეცა.²⁴ მიუხედავად იმისა, რომ იოანე ბერად იყო შემდგარი, ისტორიკოსი ანა კომნენა მას ძველი პატივით მოიხსენიებს. 1074 წლიდან იოანე რეალურად იგი აღარ ასრულებდა კეისარი მოვალეობას. ამ უფლებაში, იოანე დუკა მხოლოდ 1081 წელს აღდგა, როდესაც თავის სიძეს, ალექსი I კომნენოსს, ტახტის დაუფლებაში დაეხმარა.²⁵ სწორედ 1074 წლის შემდეგ იღებს კეისრის ტიტულს საქართველოს მონარქი გიორგი II (1072-1089 წწ.), რომელიც ამ პატივში, სავარაუდოდ, იმპერატორმა მიხაელ VII დუკამ აიყვანა.

²⁰ ODB. I. გვ. 363; J. B. Bury. Imperial Administrative System of the Ninth Century, გვ. 36.

²¹ Michael Psellus. Chronographia. Trans E.R.A Sewter. New Haven: Yale University Press. 1953, IV, 21-28; ODB. II. გვ. 1366.

²² Michael Psellus. Chronographia, VII, 19, 40.

²³ Michael Psellus. Chronographia, VIII, 26; Anna Comnena. The Alexiad. Edited and translated by Elizabeth A. Dawes. London: Routledge. 1928, book II-III.

²⁴ M. Angold. The Byzantine Empire 1025-1204: a political history. First pub. 1987. London; New York: Longman. 1997, გვ. 116-117.

²⁵ M. Angold. The Byzantine Empire 1025-1204, გვ. 125-127.

გიორგი II ბაგრატიონი

ქართული წყაროები ტიტულ „კეისარს“ ორი მნიშვნელობით ხმარობდნენ. „კეისრად“, როგორც წესი, ბიზანტიის იმპერატორები იწოდებიან,²⁶ ხოლო მისი ბერძნული შესატყვისი, „კესარი“ (ქართული „კესაროსი“), როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ საიმპერიო საკარისკაცო ტიტულის მნიშვნელობით გამოიყენებოდა.²⁷

საქართველოს ერთადერთი მონარქი, რომელმაც ეს ტიტული ბიზანტიის იმპერატორისგან მიიღო, იყო გიორგი II (1072-1089 წწ.). გიორგის კეისრის პატივი დაახლოებით 1074-1081 წლებში მიენიჭა და ამავე პერიოდშია მოჭრილი მისი კეისრის ტიტულიანი მონეტებიც, რომელიც სავარაუდოდ იჭედა ქვეყნის დედაქალაქ ქუთაისში. მონეტის აღწერილობა შემდეგია:

„შუბლი – წერტილოვან რკალში ჩასმული ვლავერნის წმინდა ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, თავზე შარავანდით. შარავანდის შიგნით ოთხი წერტილისგან შემდგარი სამი ვარდულია ჩასმული. გამოსახულების გვერდებზე ორმწკრივად ძლიერ დამახინჯებული ბერძნული ზედწერილი: ჰე ჰავია თეოტოკოს – წმინდა ღვთისმშობელი.

ზურგი – შერწყმული წერტილოვანი რკალის შიგნით ქართული ასომთავრულით შესრულებულია ზედწერილი: „ქრისტე, აღიდე გიორგი, აფხაზთა და ქართველთა მეფე“. ცენტრში, სამსტრიქონად: „და კესაროსი“.²⁸

გიორგის აღნიშნული ემისია განხორციელდა მას შემდეგ, რაც მან მეფობის დასაწყისში ნოველისიმოსისა და სევასტოსის წარწერიანი მონეტები მოჭრა. ამ გამოშვების ყველა მონეტის ატრიბუცია იდენტურია, განსხვავებულია მხოლოდ ბიზანტიური საიმპერიო ტიტული, რომელიც მასზე არის დატანილი. ყველაფერი ეს იმის მანიშნებელია, რომ გიორგი ერთმანეთის მიყოლებით ატარებდა აღნიშნულ ტიტულებს. ამათგან ბოლოს სწორედ კეისრობა მიიღო, როგორც ყველაზე მაღალი რანგის საიმპერიო პატივი.

კეისრის ტიტულით გიორგი ქართულ ანდერძ-მინაწერებშიც იწოდება. შემორჩენილია რამდენიმე კოლოფონი, მათ შორის ორი თარიღიანია, ხოლო

²⁶ რიგ შემთხვევებში ქართველი მეფეებიც, როგორც ამას ქვემოთ ვიხილავთ.

²⁷ აქვე განემარტავთ, რომ ბერძნული „კესარის“ (Καίσαρ) ქართულში დამკვიდრებულ ფორმა „კესაროსი“ ზედმეტი გაუგებრობის თავიდან აცილების მიზნით, ტექსტში თითქმის ყველგან მისი ორიგინალი ფორმით „კეისრით“ ვხმარობთ. გამოწაკლისია მხოლოდ წყაროები, სადაც ძველ ფორმას არ ვცვლით.

²⁸ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. I. თბ. 2006, გვ. 193, ტაბ. VIII, № 53.

ღამარჩენები კი უთარიღო.²⁹

თედო ჟორდანიას მიერ გამოქვეყნებული ქრონიკების მიხედვით, გიორგი 1081 წელს უკვე კეისრად იწოდება.³⁰ ეს არის ყველაზე ადრეული თარიღიანი კოლოფონი, რომელითაც ირკვევა, რომ გიორგის კეისარი 1081 წლამდე გამხდარა. აღნიშნული ცნობა, თედო ჟორდანიას ალექსანდრე ცაგარელის მიერ მოპოვებული, ტყავის ყდაში მოქცეული მეტაფრასული კრებულის თარგმანიდან ამოუწერია. ანდერძ-მინაწერის შინაარსი საინტერესოდ გვეჩვენება:

„ითარგმნა უკუე ესე მეტაფრასტი ქალაქსა შინა სამეფოსა კოსტანტინეპოლსა, მონასტერსა შ(ინ)ა ყ(ოვლა)დ შუენიერისა ტრიანფლოუს დედისა ღ(მრ)თისასა, უღირსისა მიერ თეოფილეისა ხუცეს მონაზონისა, მათვე კელითა მიერ გაიხუსნა დასაბამითგან წელთა ექუსი ათას ხუთას ოთხმოც-დამეცხრესა, ინდექტიონსა ოთხსა ბერძნულად; მეფობასა აღმოსავლეთს გიორგი კესაროსისა, ბაგრატის ძისა, რომლისა ბრძანებით ვიწყე თარგმნად წიგნთა ელინურისაგან ქართულად, ხოლო საბერძნეთს დედოფლობასა მართა, მისივე გიორგის დისასა და მეფობასა ნიკიფორე ბოტინატისა და ალექსი კომნინისა, მას ჟამსა ოდეს ბაგრატის ასული მარიამ დედოფალი აღმოსავლეთით კოსტანტინეპოლეს შემოვიდა.“³¹

როგორც ვხედავთ, თარგმანი გიორგი ხუცესმონაზონს შეუსრულებია საქართველოს მეფის, გიორგი მეორის ბრძანებით, რომელიც კეისრად იწოდებოდა. გიორგის ტიტულებს შორის მნიშვნელოვანია მისი აღმოსავლეთის მეფედ მოხსენიება, ამ შემთხვევაში იგი ბიზანტიის აღმოსავლეთით მდებარე ქრისტიანული სამყაროს მმართველად მოიაზრება. ხოლო კეისრის ტიტული ბუნებრივია, მისთვის იმპერატორის წყალობაა.

„ყოველი აღმოსავლეთის მეფის“ ტიტული, რომელიც ბიზანტიურ წოდებასთან ერთობლიობაში არის წარმოდგენილი, დავით III კურაპალატის დროიდან მკვიდრდება ქართულ პოლიტიკურ სივრცეში.³² ამდენად, გიორგი

²⁹ გიორგი II-ის ხანის ქართველ მეფეთა პოლიტიკური სტატუსის შესახებ იხ.: ი. ანთელავა. ქართული საისტორიო მასალა გიორგი II-ის სტატუსის შესახებ. XI-XIV სს. ქართული საისტორიო წყაროები. თბ. 1988, გვ. 97-116; ჯ. სამუშია. დავით აღმაშენებელი: სტატუსი 1083-1089 წლები. ჟურნ. დავით აღმაშენებელი და მისი ეპოქა – თსუ საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის სპეციალური დამატება. თბ. 2012, გვ. 8-17.

³⁰ ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა. შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თედო ჟორდანიას მიერ. წგნ.: I. პირველი გამოცემა ტფ. 1892. მეორე ფოტოფირული გამოცემა. თბ. 2004, გვ. 228-229.

³¹ ქრონიკები I, გვ. 228-229.

³² იხ.: შ. ბადრიძე. დავით დიდი ტაოელის პოლიტიკური სტატუსის საკითხისათ-

ხუცესმონაზონი ანდერძში სწორედ გიორგი მეორის აღმოსავლეთში მეფობასა და მის კეისრობას უსვამს ხაზს, რაც, ბუნებრივია, იმის მანიშნებელია, რომ 1081 წლისთვის გიორგი მეფე „ყოვლისა აღმოსავლეთის კესაროსის“ ტიტულს მფლობელია. მოგვიანებით, რუის-ურბნისის კრების ანდერძის მიხედვით, კი საპატიო წოდებას „ყოვლისა დასავალისა“ ანუ ყოველი დასავლეთის კეისრის წოდებასაც უმატებს. თუ როდის უჩნდება, ამაზე პრეტენზია გიორგის, ეს წყაროებიდან არ ჩანს. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ „ყოვლისა აღმოსავალისა და დასავალისა“ კეისრობა აქ, შესაძლოა, სრულიად საქართველოსა ან სრულიად აღმოსავლეთ ქრისტიანულ სამყაროს აღნიშნავდეს, რადგან, 1081 წლის ანდერძის მიხედვით, იგი მხოლოდ აღმოსავლეთის კეისარია,³³ ხოლო 1081 წლის შემდეგ, როდესაც ის პოლიტიკურ წარუმატებლობებს განიცდის, ძნელი წარმოსადგენია, რომ მას საკუთარი პრეტენზიები გაეზარდა.

აღნიშნული ანდერძ-მინაწერი ყველაზე ადრეული პერიოდით დათარიღებული ძეგლია, რომელშიც გიორგი კეისრად იწოდება. სხვა უფრო ადრეული ხანის მასალა ჩვენ ხელთ არ გვაქვს. სხვა ანდერძ-მინაწერების მიხედვით დასტურდება, რომ გიორგის კეისრის ტიტული 1085 წელს და 1089 წლის შემდეგ უტარებია.³⁴ როგორც ვარკვევთ, სევასტოსობა გიორგიმ 1073 წელს მიიღო,³⁵ რაც საშუალებას იძლევა ოდნავ შევამოკლოთ კეისრობის მიღების ქრონოლოგიური ჩარჩო და ის 1074-1081 წლებს შორის განვსაზღვროთ.

ის, თუ როდის მიიღო გიორგიმ კეისრის ტიტული, მეტ-ნაკლებად გარკვეულია ქართულ ისტორიოგრაფიაში. ამისთვის ყველაზე ხელსაყრელი შემთხვევა მიხაელ VII-ის იმპერატორობის დროს შეიქმნა. ბანაში ზავი დაიდო, რომლის საფუძველზეც გრიგოლ ბაკურიანის ძემ იმპერატორის ბრძანებით გიორგი მეფეს იბერიის თემის დიდი ნაწილი და აღმოსავლეთის რიგი ტერიტორიები გადასცა კარის ქვეყნის ჩათვლით. დავით აღმაშენებლის მემკვიდრეა წერს:

„წარვიდა მეფე გიორგი მამულსა თჳსსა ტაოს და მოვიდა ბანას; მუნ მოვიდა წინაშე მათსა ზორავარი აღმოსავალისაჲ გრიგოლ ბაკურიანის ძე,

ვის. თბილისის საბჭოთა წითელი დროშის ორდენოსანი სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები. B 8-9 (155-156). თბ. 1974, გვ. 79-89; ვ. კოპალიანი. „ყოვლისა აღმოსავლეთისა“ კურაპალატის საკითხისათვის, „მაცნე“: ისტორიის, არქეოლოგიის და ეთნოგრაფიის სერია. 1972, № 3.

³³ ქრონიკები I, გვ. 228-229.

³⁴ ქრონიკები I, გვ. 232-234.

³⁵ ლ. თავაძე. სევასტოსის ტიტული შუა საუკუნეების ქართულ პოლიტიკურ რეალობაში, გვ. 174-175, სქ. 65.

რომელსა ჰქონდეს ოლთისნი და კარნუ-ქალაქი და კარი, და ღიდად იამხანაგეს] და განისუენეს. და მოსცა გიორგი მეფესა კარის ციხე-ქალაქი და მისი მიმდგომი ქუეყანად; ხოლო მეფემან დაუტევნა კარს აზნაურნი შავშნი და წარმოვიდა შინა“³⁶

წყაროში არ დასტურდება, მიიღო თუ არა გიორგიმ რაიმე ბიზანტიური ტიტული იმპერატორისგან. უფრო მეტიც, ისე ჩანს, თითქოს ოლთისის, კარის და მიმდგომი ქუეყნების გადაცემა მხოლოდ გრიგოლ ბაკურიანის ძის ინიციატივა ყოფილიყო. რა თქმა უნდა, ეს ასე არ არის. გრიგოლის ეს ნაბიჯი იმპერატორის მიერ უნდა ყოფილიყო ნაკარნახევი, ხოლო, როგორც ეს ქართულ ისტორიოგრაფიაში არის მიღებული, აღმოსავლეთში არსებული ბიზანტიური სამფლობელოების გარდა, იმპერატორს გიორგი მეორისთვის კეისრის ტიტულიც უნდა ებოძებინა.³⁷ ვინაიდან ბანაში დაღებული ზავი, ბოლო გამოკვლევების მიხედვით, 1076 წელს გაფორმდა,³⁸ გიორგის მიერ კეისრობის მიღებაც ამავე წლით უნდა განვსაზღვროთ.

გიორგი II გახდა საქართველოში მოღვაწე პირველი და უკანასკნელი პოლიტიკური ფიგურა, რომელმაც კეისრის ოფიციალური ტიტული მიიღო ბიზანტიის იმპერატორისგან. უფრო მეტიც, მისი გარდაცვალების შემდეგ საერთოდ არ დასტურდება ბიზანტიის იმპერატორების მიერ საიმპერიო საკარისკაცო ტიტულების გაცემა საქართველოში მოღვაწე ფეოდალებზე. ეს უკანასკნელი იმის მანიშნებელია, რომ დავით IV აღმაშენებელმა, რომელიც 1104 წელს, უკვე თვითმპყრობლად იხსენიებს თავს, ხელი შეუწყო მათი გაცემის შეწყვეტას საქართველოს სამეფოში. გიორგი, ალბათ, ერთ-ერთი უკანასკნელია, რომელიც ბიზანტიის იმპერიის სენატორულ პატივს ცხოვრების ბოლომდე ატარებდა. ის კეისრის საიმპერიო ტიტულით 1076-1112 წლებში იწოდებოდა.³⁹

აღნიშნულს ადასტურებს 1104 წლის რუის-ურბნისის კრების „ძეგლისწერის“ მოსახსენიებელი, სადაც ის სწორედ კეისრად არის წოდებული. მოსახსენიებლის ჩვენთვის საინტერესო მონაკვეთი ასე იკითხება:

„აკეთილად მსახურისა და ღმრთივ-დაცეულისა მეფისა ჩუენისა გიორგი მეფეთა მეფისა და ყოვლისა აღმოსავალისა და დასავალისა კესაროსისა,

³⁶ ცხოვრებად მეფეთ-მეფისა დავითისი, გვ. 301.

³⁷ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა, გვ. 266.

³⁸ რ. მეტრეველი, ჯ. სამუშია. მეფეთ მეფე გიორგი II. თბ. 2003, გვ. 87-93.

³⁹ რუის-ურბნისის „ძეგლისწერის“ მოსახსენიებელში გიორგი „კესაროსად“ მოიხსენიება, მაშინ როდესაც დავითი თვითმპყრობელია (იხ.: ქართული სამართლის ძეგლები. საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI-XIX სს.). ტექსტები გამოსცა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ი. დოლიძემ. ტ. III. თბ. 1970, გვ. 125-126)

მრავალმცა არიან წელნი“⁴⁰

რუის-ურბნისის კრების „ძეგლისწერის“ მოსახსენიებლის მიხედვით, გიორგი „ყოვლისა აღმოსავალისა და დასავალისა კესაროსია“. მსგავსი სახის ფორმულა პირველად გვხვდება ქართულ პოლიტიკურ ტერმინოლოგიაში, აქამდე ქართველი მეფეები „ყოვლისა აღმოსავლეთის“ მპყრობელის (იგულისხმება კურაპალატი, ნოველისიმოსი და ა.შ.) ეპითეტით მოიხსენიებდნენ თავს. ამ ფორმულას არ ვხვდებით არც გიორგის მიერ გაცემულ სიგელზე, რომელიც მეფობის დასაწყისშია შედგენილი.⁴¹ როგორც აღვნიშნეთ, გიორგი კეისრად იხსენიება მის დროს მოჭრილ ვერცხლის საფასზეც. მონეტის ავერსზე ვლადკერნის ღვთისმშობელია გამოსახული. ეს არის ამ ტიპის მონეტების ერთ-ერთი ბოლო ემისია.

კეისრის ტიტული გიორგი II ბაგრატიონის დროის ბიზანტიაში

გიორგი II-ის გარდა, მისივე სიცოცხლეში კეისრის ტიტულს ატარებდნენ ბიზანტიის სხვა წარჩინებულებიც. მაგალითად, კეისარი იოანე დუკა, იმპერატორ მიხაელ VII დუკას ბიძა,⁴² ასევე ნიკიფორე მელისენე, რომელმაც ეს ტიტული ალექსი I კომნენოსის ტახტზე ასვლის შემდეგ, 1081 წელს, მიიღო.⁴³ ალექსი I კომნენოსმა ნიკიფორე მელისენეს, რომელიც ნიკიფორე ბოტანიატეს წინააღმდეგ აჯანყდა, მშვიდობის სანაცვლოდ კეისრის ტიტული და ტერიტორია შესთავაზა თესალიაში.⁴⁴ კეისრის ტიტულს ატარებდა, ასევე, ანა კომნენას ქმარი, ნიკიფორე ვრიენოსი.⁴⁵

კეისრის ტიტული იოანე დუკას შემდეგ ნიკიფორე მელისენეს უნდა მიეღო, ხოლო მისი გარდაცვალების შემდეგ – ნიკიფორე ვრიენოსს. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ ამ ტიტულით იოანე დუკა მისი ბერად აღკვეცის შემდეგაც იხსენიება. 1081 წლის თებერვალ-მარტში, როდესაც ალექსი კომნენოსი ღიად იწყებს მოქმედებას ხელისუფლების უზურპაციის მიზნით იოანე

⁴⁰ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III, გვ. 125.

⁴¹ ქართული ისტორიული საბუთები IX-XIII სს. ქისკ. I. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილი. თბ. 1984, გვ. 46-49.

⁴² Anna Comnena. The Alexiad, book I, XII, გვ. 31.

⁴³ Anna Comnena. The Alexiad, book II, VIII, გვ. 62.

⁴⁴ Anna Comnena. The Alexiad, book II, VIII, გვ. 62. ალექსიმ, როდესაც ნიკიფორე მელისენეს შესთავაზა კეისრობა, იოანე დუკა, მისი სურვილისამებრ, ბერად იყო აღკვეცილი და სამონასტრო ცხოვრებას მისდევდა, თუმცა, მიუხედავად ამისა, ისტორიკოსი ანა კომნენა მას მაინც კეისრად მოიხსენიებს (იხ.: Anna Comnena. The Alexiad, book II, VIII, გვ. 63).

⁴⁵ Anna Comnena. The Alexiad, preface, გვ. 2-4.

კეისრად იხსენიება. ამ შემთხვევაში იოანე ღუკა ალექსის ერთ-ერთი უმთავრესი მოკავშირე იყო, რომლისაც მაინცდამაინც დიდი კმაყოფილება არ გამოუხატავს სიძის ამ წამოწყების მიმართ, ანა კომნენა წერს:

„ის (ალექსი I კომნენოსი – ლ. თ.) გაემართა კეისარის (იოანე ღუკა – ლ. თ.) კარავში გამთენიისას და უამბო მას თავისი განზრახვის შესახებ და სთხოვა გაჰყოლოდა მას დაცული კედლებისა და მათი მცველების (რომლებიც შერჩეულნი იყვნენ სხვადასხვა სამხედრო ნაწილებისგან) დასაზღვრად, ასევე იმის განსასაზღვრად, თუ როგორ შეძლებდნენ ისინი ქალაქის დაუფლებას. კეისარი შეაშფოთა ამ შემოთავაზებამ, რადგან მას ის-ის იყო დაედო აღთქმა მონასტრული ცხოვრების წესის შესახებ და, ბუნებრივია, უარს ამბობდა მისუღიყო კედლებთან ახლოს, რათა არ გამხდარიყო საკუთარგოებთან და კედლებთან მღვარი ხალხის დასაცინი“⁴⁶

მოგვიანებით ირკვევა, რომ ალექსი კომნენოსს იოანე მცველების მოსყიდვის მიზნით უნდოდა გამოეყენებინა, ხოლო იოანე ღუკა მას შემდეგ ივიწყებს თავის სასულიერო ცხოვრებას, რაც საკუთარი ოჯახის ინტერესებს საფრთხე ემუქრება.⁴⁷

საბოლოოდ, ალექსი კომნენოსი იკავებს კონსტანტინოპოლს და იმპერატორი ხდება, ხოლო ირინა ღუკაინა, იოანე ღუკას შვილიშვილი, ინარჩუნებს დედოფლობას და კანონიერი ქმრის გვერდით იკავებს ადგილს.⁴⁸ მიუხედავად იმისა, რომ იოანე ღუკა ბერად არის შემდგარი 1081 წლის მარტისთვის, ანა კომნენას „ალექსიადში“ მაინც კეისრის პატივით იხსენიება. უნდა ვიფიქროთ, რომ ფორმალურად იოანე ინარჩუნებს ამ ტიტულს, თუმცა ირინას გადღოფლების შემდეგ კვლავ ჩამოსცილდა პოლიტიკას და თავის სამფლობელოებს დაუბრუნდა თრაკიაში.⁴⁹

ამდენად, მეფე გიორგი II ბაგრატიონის გარდა, კეისრის ტიტულს ბიზანტიაში ორი პიროვნება, იოანე ღუკა, იმპერატორ კონსტანტინე X ღუკას (1059-1067 წწ.) ძმა და ნიკიფორე მელისენოსი ფლობდნენ, ხოლო ამათ შემდეგ ამავე ტიტულს იღებს კეისარ ალექსი კომნენოსის სიძე – ნიკიფორე ვრიენოსი.

⁴⁶ Anna Comnena. The Alexiad, book II, VIII, გვ. 63.

⁴⁷ M. Angold. The Byzantine Empire 1025-1204, გვ. 127.

⁴⁸ M. Angold. The Byzantine Empire 1025-1204, გვ. 126-127.

⁴⁹ M. Angold. The Byzantine Empire 1025-1204, გვ. 127. ვრცლად ღუკების დინასტიისა და იოანე ღუკას მოღვაწეობის შესახებ იხილეთ: D. I. Polemis. Doukai. London. 1985.

ზაქარია და ივანე მხარგრძელები

კეისრის ტიტულით საქართველოში მხოლოდ მეფე გიორგი II არ იხსენიება, ამავე ტიტულს, სომხური წყაროების მიხედვით, ატარებდნენ ზაქარია და ივანე მხარგრძელები. ერთ-ერთი სომხური ანდერძ-მინაწერი (პიშატაკარანი) შემდეგ ცნობას გვაწვდის:

*„სახელოვანი ერისთავთ-ერისთავი (იმზანთ-იმზანი – ლ. თ.) პატრონი ხავრასი, ძე ამირ სარგისისა... იყო დედის ძმა სომეხთა და ქართველთა და ყოველთა აფხაზთა კეისაროების, კეთილმსახურ, ღმრთივგანდიდებულ დიდი ზაქარიასი და ივანესი“.*⁵⁰

სომხურ ანდერძ-მინაწერში კეისრის ტიტული „კესაროსაცის“ ფორმით არის დაფიქსირებული.⁵¹ ეს კი იმაზე მიუთითებს, რომ სომხეთშიც მსგავსად ქართულისა გამოყოფდნენ ტერმინ „კესაროსს“ მისი პირველადი ფორმისგან – „კეისრისგან“.

ზაქარია და ივანე მხარგრძელები, როგორც ცნობილია, თამარ მეფის (1184-1210 წწ.) დროს დაწინაურდნენ, ისინი ფლობდნენ სომხურ მიწებს, ასევე, ტერიტორიებს ქვემო ქართლში. მხარგრძელების გაძლიერებას განსაკუთრებით ხელი მათმა სამხედრო აქტივობამ შეუწყო. ამის შედეგად, სხვადასხვა დროს ისინი ეუფლებიან ათაბაგის, ამირსპასალარის, მანდატურთუხუცესის და მსახურთუხუცესის სახელოებს. ზაქარია თავის სამფლობელოებში შაჰანშაჰადაც იწოდება, რაც ხაზს უსვამს მის მიერ ქალაქ ანისისა და სომხეთის ცენტრალური პროვინციის მფლობელობას.⁵² ეს სამფლობელოები ადრე სომხეთის სამეფოს შემადგენლობაში იყო მოქცეული, მოგვიანებით, დიდი ბრძოლების შემდეგ, ისინი საქართველოს სამეფომ შეიერთა.⁵³

ზაქარიას და ივანეს გავლენა საქართველოში მნიშვნელოვანი იყო, რის გამოც ისინი საქართველოს მეფის კარზე სხვა ფეოდალებზე მეტად დაწინა-

⁵⁰ ა. აბდლაძე. სომხური ანდერძ-მინაწერები საქართველოს შესახებ (X–XIII სს.). თბ. 2005, გვ. 56.

⁵¹ სომხურ ტექსტთან დაკავშირებით გაწეული კონსულტაციისათვის მადლობას ვუხდით ისტორიის დოქტორს ქუთათელაძეს.

⁵² შანშე დარჩიაშვილის აზრით, აღნიშნული ტიტული ზაქარია მხარგრძელს ფორმალურად ჰქონდა მიღებული და ის არ ატარებდა რაიმე პოლიტიკურ დატვირთვას. იხ.: შ. დარჩიაშვილი. ძიებანი ქართულ-სომხური ურთიერთობის ისტორიიდან: სომხური ლაპიდარული წარწერების ცნობები საქართველოს შესახებ XII-XIII საუკუნეების პირველ მესამედში. თბ. 2010, გვ. 145, 110-115.

⁵³ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. III. თბ. 1979, გვ. 263-274; მ. ლორთქიფანიძე. ანისისათვის ბრძოლის ისტორიიდან XII ს. საქართველოში. კრ. საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები. წგნ.: I. თბ. 1970, გვ. 105-115.

ურდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ მწიგნობართუხუცეს-ჰყონდიდელი რჩებოდა მეფის კარზე de jure პირველ მოხელედ, რეალურად მისი ადგილი თამარის მეფობის მიწურულს მხარგრძელებმა დაიკავეს.⁵⁴

სხვა საქმეა, რამდენად რეალურია ზაქარია და ივანე მხარგრძელების მიერ კეისრის პატივის მიღება. ამ ტიტულს ბიზანტიის იმპერატორი უკვე აღარ გასცემდა საქართველოს ტერიტორიაზე მოსახლე ფეოდალებზე. ერთადერთი, ვისაც შეეძლო ეს ტიტული გაეცა მხარგრძელებზე, იყო თავად საქართველოს თვითმპყრობელი.

საქართველოს მონარქი თვითმპყრობლად დავით IV აღმაშენებლის დროიდან იწოდება, ამდენად, ამ დროიდან მოყოლებული ბიზანტია წყვეტს საიმპერიო საკარისკაცო ტიტულების გაცემას აღმოსავლეთში. ამ შემთხვევაში მხარგრძელების სასარგებლოდ, საქართველოს მეფეს (თამარს ან გიორგი IV ლაშას) შეეძლო გაეცა „კესაროსის“ ტიტული. თუმცა შემოიღო თუ არა საქართველოს მეფემ სამეფო კარზე ეს ტიტული, საისტორიო წყაროებში არ ჩანს. არ ჩანს არც ის, თუ რა ფუნქცია-მოვალეობები უნდა ჰქონოდა დაკისრებული ამ ტიტულის მფლობელს.

ჩვენი აზრით, სომხურ წყაროებში მოხსენიებული კეისრის ტიტული ზაქარიას და ივანეს საპატიო ტიტულის სახით უნდა ჰქონოდათ მიღებული, რაც არ გამოხატავდა მათ ოფიციალურ მდგომარეობას ქვეყანაში. მაგალითად, იმავე ხანაში ანგელოსების ბიზანტიაში ტიტული კეისარი კვლავ ერთ-ერთ უმაღლეს ტიტულად რჩება. ამ ტიტულს ჯერ ლათინი რანიერ-იოანე მონფერატი ფლობდა, ხოლო შემდეგ კი მისი ძმა კონრად მონფერატი. ეს უკანასკნელი იმპერატორ ისააკ II ანგელოსის (1185-1195 წწ.) სიძე და უახლოესი თანამებრძოლი იყო და თავი ალექსი ვრანას აჯანყების ჩახშობისას გამოიჩინა.⁵⁵

ამდენად, ზაქარია და ივანე მხარგრძელების კუთვნილი ტიტული „კესაროსი“ საპატიო ეპითეტი უნდა ყოფილიყო და არა ოფიციალური ტიტული. შესაძლოა, ეს პასაჟი სომეხი პანეგირიკის მიერ მხარგრძელების სოციალური მდგომარეობის ზაზვასმა უფრო იყო, ვიდრე რაიმე სახის ოფიციალური ტიტული. ყოველ შემთხვევისთვის, საქართველოში, ქართული წყაროების მიხედვით, ჯერჯერობით არ დასტურდება ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტუ-

⁵⁴ ი. ანთელავა. საქართველოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა XI-XIII სს. თბ. 1983, გვ. 136-138.

⁵⁵ ODB. I, გვ. 495.

ლების შემოღება ადგილობრივი მმართველების მიერ.

მნიშვნელოვანია აღმოსავლური წყაროების მონაცემები საქართველოს ამირსპასალარის ტიტულთან დაკავშირებით. მაგალი თოდუას მიერ თარგმნილ სპარსულ ენაზე შესრულებულ კრებულში, რომელიც 1219 წელს არის გადაწერილი, დაცულია ინფორმაცია აფხალ ალ-დინ ბადილ ხაყან შარვანის (1120/6-1199 წწ.)⁵⁶ წერილებიდან. მასში საქართველოს ამირსპასალარის მიმართვის ფორმა არის წარმოდგენილი, სადაც ეს უკანასკნელი კეისრად იწოდება:

*„მაღალი საკრებულოს; დიდი ამირ-სპასალარის; უდიდესი მბრძანებლის... კეისართა მძლეველის... ქრისტიანთა ლაშქრის წინამძღოლის; [ქრისტეს] მოწაფეთა გვირგვინის; ამირათა თვითმპყრობელის; აბხაზისა და შაქის ფალანგის; არმანისა და რუმის მარზბანის; ალაანისა და რუსის სარდლის, უდიდესი კეისაროსის სიცოცხლე სრულქმნილი იღბლით მარადი იყოს მისი მოციქულების კრებულის სახელით“.*⁵⁷

აღსანიშნავია, რომ ამირსპასალარის მიმართვის ტექსტში კეისრის ტიტული ორი განსხვავებული ფორმით არის წარმოდგენილი, დასაწყისში როგორც „ალ-კადასირა“ (მხოლ. „კადსარ“), ხოლო ბოლოში კი, როგორც „კეისარუს“.⁵⁸ თუ პირველ შემთხვევაში კეისრის არაბულიდან სპარსულში შესული ფორმა გვაქვს დაფიქსირებული, მეორე შემთხვევაში კეისრის ტიტულის ბერძნული ფორმით არაბულსა და სპარსულში შესულ ტერმინს ვაფიქსირებთ, რომელიც პირველისგან განსხვავებული მნიშვნელობით არის წარმოდგენილი. საგულისხმოა ისიც, რომ ამირსპასალარი იწოდება, როგორც „კეისარუს“ ანუ ქართულში დამკვიდრებული ფორმა „კესაროსის“ ანალოგიით და არა როგორც „კადსარ“ ანუ „კეისრად“. ამდენად, აღმოსავლურმა წყაროებმა ქართული წყაროების მსგავსად, ტერმინი „კეისარი“ ორ განსხვავებულ სიტყვად აქციეს. ამათგან, პირველი იხმარებოდა მეფეების საპატიო ეპითეტად, ხოლო მეორე ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულის მნიშვნელობით.

ამრიგად, სპარსული ტექსტის მთარგმნელმა, მაგალი თოდუამ ეს ორი ტერმინი ქართულ პოლიტიკურ რეალობაში დამკვიდრებულ „კეისრისა“ და „კესაროსის“ ტიტულებს დაუკავშირა და შესაბამისად თარგმნა კიდევ.

⁵⁶ მოკლედ მის შესახებ იხ.: ა. გვახარია. ხაკანი შარვანი. ქსე. ტომი XI. მთ. რედ. ირ. აბაშიძე. თბ. 1987, გვ. 416.

⁵⁷ მ. თოდუა. ქართულ-სპარსული ეტიუდები. III, გვ. 27.

⁵⁸ სპარსულ ტექსტთან დაკავშირებით კონსულტაციისთვის მადლობას ვუხდით პროფესორ დარეჯან გარდავაძეს.

მაგალი თოდუას აზრით, მის მიერ თარგმნილ ტექსტებში დაცული ეპითეტები ოფიციალური მიმართვის დროს სავალდებულო თუ არა, სასურველი მაინც იყო, რომ წარმოთქმულიყო. ამგვარად, წერილებში დაცულ ტიტულებსა თუ ეპითეტებს გარკვეული ცერემონიული დატვირთვა ჰქონდა, მაგრამ არა ყოველთვის ოფიციალური. მაგალი თოდუა წერს: „ამ მასალის შესწავლისას მაინც სიფრთხილე გეპირთება, რადგან ნაწილი ამ ტიტულთაგან შეიძლება იყოს არა ოფიციალური ტიტული (ლაყაბ), არამედ უბრალო ეპითეტი (გასტ)“.⁵⁹

ამგვარად, სომხური და სპარსული წყაროების შეჯერების საფუძველზე, უნდა დავასკვნათ, რომ კეისრის ტიტული („კესაროსის“ ფორმით) საქართველოში გამოიყენებოდა, თუმცა ნაკლებ სავარაუდოა, რომ ის XII-XIII სს. მიჯნაზე რაიმე სახის ოფიციალური ტიტული ყოფილიყო. მხარგრძელების მაგალითზე შეიძლება ითქვას, რომ ეს ტიტული მათ არაოფიციალურ ტიტულს წარმოადგენდა.⁶⁰ მიუხედავად აღნიშნული ტიტულის არაოფიციალური სახისა, ამავე წყაროების მიხედვით, მხარგრძელები საქართველოს მეფის კეისრებია („კესაროსის“ ფორმით): „ქართველთა და ყოველთა აფხაზთა კესაროსების...“; ხოლო საქართველოს მონარქი კი მათი უზენაესი იმპერატორი.

ამდენად, ბიზანტიის მიერ ბოძებულ კეისრის ტიტულს საქართველოში მხოლოდ გიორგი II ფლობდა ვიდრე გარდაცვალებამდე – 1076/8-1112 წლებში. კეისრის არაოფიციალური ტიტულით შემკობილი არიან, ასევე ძმები ზაქარია და ივანე მხარგრძელები. აქვე აღვნიშნავთ იმასაც, რომ კეისრის ტიტული საქართველოში არ იხმარებოდა, როგორც საიმპერატორო ტიტული და, მსგავსად სევასტოსისა, წარმოადგენდა რიგით საიმპერატორო საკარისკაცო ტიტულს. ხოლო ქართულ ენაში კი დამკვიდრდა, როგორც „კესაროსი“.

კეისრის კურთხევის ცერემონიალი, რეგალიები და პრივილეგიები

კეისრის ტიტულის სრული სახით წარმოდგენის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია მის ფუნქციაზე, კურთხევის ცერემონიალსა თუ რეგალიების საკითხებზე გარკვეული წარმოდგენის შექმნა. თავიდანვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ კეისრად კურთხევა იმპერატორის კურთხევის ანალოგიით ხდებოდა. მასვე გადაეცემოდა ინსიგნიები, რაც ძალაუფლების მინიჭებას გამოხატავდა. ინვესტიტურის გადაცემა და მასთან დაკავშირებული ცერემონიალი თით-

⁵⁹ მ. თოდუა. ქართულ-სპარსული ეტიუდები. III, გვ. 33-34.

⁶⁰ მ. თოდუა თვლის, რომ ხაყანის ზემოთმოყვანილი მიმართვის ტექსტი, შეიძლება რომელიმე მხარგრძელს ეკუთვნოდეს. იხ.: მ. თოდუა. ქართულ-სპარსული ეტიუდები. III, გვ. 82.

ქმის ყველა ბიზანტიური ტიტულის მინიჭების სარიტუალო ნაწილი იყო.

კეისრის პატივში აყვანილი იმპერატორის ოჯახის წევრის სარიტუალო ცერემონია დაწვრილებით აქვს აღწერილი იმპერატორ კონსტანტინე VII პორფიროგენეტს ნაშრომში „ცერემონიების შესახებ“ (De Cerimoniis Aulea Byzantinae), სადაც აღნიშნულ ცერემონიას და მასთან დაკავშირებულ წესებს ცალკე თავი აქვს მიძღვნილი.⁶¹ იმავე კონსტანტინეს ტექსტში მოყვანილია ხოტბის-შესხმის მაგალითი, რომელიც კეისრად კურთხევის შემადგენელი ნაწილი იყო.⁶² როგორც ალექსანდრე კაჟდანი აღნიშნავს, XI საუკუნემდე კეისრის ტიტული მხოლოდ იმპერატორის შვილებს ეძლეოდათ, გამონაკლის შემთხვევებად დასახელებული აქვს ბარდას არჩევა კეისრად მიხაელ III ლოთის დროს, ნიკიფორე II ფოკას მიერ მისი ძამის, ბარდა ფოკას, კეისრად კურთხევა და ბულგარეთის ხანის, ტერველის, აყვანა ამავე პატივში, რაც სიგილოგრაფიული მასალებითაც დასტურდება.⁶³ სხვა შემთხვევაში, როგორც წესი, კეისრად ან შვილს აკურთხებდნენ, ანდა ჯერ პოტენციური კანდიდატის შვილად აყვანა ხდებოდა, ხოლო შემდეგ კი მისი კეისრად კურთხევა. მიხაელ ფსელოსი მიხეილ IV პაფლაგონიელის (1034-1041 წწ.) მემკვიდრის შერჩევასთან დაკავშირებით გადმოგვცემს იმპერატორისა და მისი ძმის, იოანე ორფანოტროპოსის (იგივე იოანე საჭურისის) საუბარს:

„[იოანე ორფანოტროპოსი მიმართავს იმპერატორს] ჩვენი ძმა (იმპერატორისა და იოანეს კიდევ ერთი ძმა, სახელად ნიკიტა, რომელიც ამ დროისთვის გარდაცვლილია – ლ. თ.) რომ ცოცხალი ყოფილიყო, თქვენ მას მიანიჭებდით მეორე უმაღლეს ტიტულს ქვეყანაში – კეისრის სახელს. მას მერე, რაც სიკვდილმა ის წაიყვანა ჩვენგან, აქ არის ჩვენი ღისშვილი, მიხაელი (იგივე მიხაელ V კალაფატი მომავალი იმპერატორი – ლ. თ.), რომელსაც მინდობილი აქვს შენი პირადი დაცვის ხელმძღვანელობა. რატომ არ გავხადოთ ის კეისარი? ის უფრო გულმოდგინედ ჩადგება შენს სამსახურში ვიდრე აღრე... შენ იცი ბატონო, რომ ზოიას (დედოფალი ზოია, იმპერატორ კონს-

⁶¹ Constantini Porphyrogeniti Imperatoris De Cerimoniis Aulea Byzantinae. Libri Dou. Graece et Latine. Ed. by I. Reiske. CFHB. Bonn. MDCCCXXIX (1929), I, 43, გვ. 217-222. აღნიშნული წყაროს ანაღლიზის შესახებ იხ.: J. B. Bury. The Ceremonial Book of Constantine Porphyrogenetos. The English Historical Review. LXXXVI – April. 1907, გვ. 209-227; J. B. Bury. The Ceremonial Book of Constantine Porphyrogenetos II: Ecclesiastical Ceremonies of Book I. The English Historical Review. LXXXVII – July. 1907, გვ. 417-439.

⁶² Constantini Porphyrogeniti Imperatoris De Cerimoniis. I, 43, გვ. 222-225.

⁶³ ODB. I. გვ. 363.

ტანტინე VIII მაკედონელის უფროსი ქალიშვილი – ლ. თ.), რომელიც იმპერიის მემკვიდრეობას ფლობს, მთელი ერი უდიდეს თავყვანს სცემს იმიტომ, რომ ის არის ქალი და ტახტის მემკვიდრე. უფრო მეტიც, იყო რა ძალიან გულუხვი ფულის გაცემაში, მან (ზოიამ – ლ. თ.) ბოლომდე მოიგო ხალხის გულები. შესაბამისად, მე გირჩევ, რომ ჩვენ სწორედ იგი უნდა გავხადოთ ჩვენი დისწულის დედად. თუ ის (ზოია – ლ. თ.) აიყვანს მას (მიხაელ კალაფატს – ლ. თ.) შვილად, ეს უფრო მომგებიანი იქნება და, ამასთან, უფრო დავიყოლებთ მას (ზოიას – ლ. თ.) მისი (მიხაელ კალაფატის) კეისრის ტიტულსა და პატივში აღზევებაზე“.⁶⁴

პასაჟი საინტერესოა, ვინაიდან უჩვენებს იმას, თუ როგორ შეიძლებოდა მომხდარიყო დაბალი წარმოშობის მქონე მიხაელ კალაფატის⁶⁵ აღზევება კეისრის რანგში, რაც მას გზას უხსნიდა, გამხდარიყო ბიზანტიის იმპერატორი. საბოლოოდ, დედოფალმა ზოიამ შვილად აიყვანა მიხაელი კალაფატი, რომელსაც იმთავითვე კეისრის პატივი მიუბოძეს, ხოლო ბიძის გარდაცვალების შემდეგ კი იმპერატორად აკურთხეს.⁶⁶

ამგვარად, საიმპერატორო ოჯახის მიერ კონკრეტული პირის შვილად აყვანა შესაძლოა კეისრად კურთხევის წინაპირობა გამხდარიყო. შვილად აყვანის გარეშე კეისრის პრეტენზიები საიმპერატორო ტახტზე მიზერული იყო.⁶⁷ იმ შემთხვევაში, თუ კეისარი ისედაც იმპერატორის შვილი იყო, ასეთი ცერემონია, ბუნებრივია, საჭირო აღარ იყო.

უშუალოდ კურთხევის ცერემონიალი კარგად აქვს შესწავლილი ნიკოლაი სკაბალანოვიჩს. მისი შენიშვნით, კეისარს თავზე ადგამდნენ გვირგვინს, რომელიც ავტორის აზრით, დიადემას წააგავდა.⁶⁸ რეალურად კი ეს იყო სტეფანოსი (στέφανος), ანუ გვირგვინი, რომელსაც რკალის ფორმა აქვს, ოღონდ შუაში მოთავსებული ჯვრის გარეშე.⁶⁹ გვირგვინით შემკობის გარდა,

⁶⁴ Michael Psellus. Chronographia, IV, 22.

⁶⁵ აღექსანდრე კაუდანის მიერ მოყვანილი მასალების საფუძველზე პაფლაგონიელების დაბალი სოციალური წარმოშობა ეჭვს არ იწვევს, იხ.: А. П. Каждан. Социальный состав господствующего класса Византии XI-XII вв. М. 1974, გვ. 37, 61.

⁶⁶ M. Angold. The Byzantine Empire 1025-1204, გვ. 56.

⁶⁷ Н. Скабаланович. Византийское государство и церковь в XI веке. СПб. 1884, гл. 150.

⁶⁸ Н. Скабаланович. Византийское государство и церковь в XI веке, гл. 150.

⁶⁹ J. B. Bury. Imperial Administrative System of the Ninth Century, გვ. 22; N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle. Paris. 1972, გვ. 98-99; ივ. ჯავახიშვილი. მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, გვ. 31.

კეისრის პატივსაცემად აწყობდნენ საიმპერატორო პალატას, სადაც განლაგებული იყო საპატიო ყარაული.⁷⁰ ამის შემდეგ ინიშნებოდა კურთხევის დღე, რომელიც სრულდებოდა ეკლესიაში. აქ იმპერატორის ოჯახის წევრებთან ერთად თავს იყრიდნენ სამღვდელოება და სენატის წარმომადგენლები.⁷¹

კეისრის ინსიგნიებს თავად იმპერატორი გადასცემდა, გვირგვინითაც სწორედ ის მოსავდა მომავალ კეისარს.⁷² ამის შემდეგ ხდებოდა მისი კურთხევა და ბოლოს კითხულობდნენ ხოტბის ტექსტს, რომელიც სპეციალურად კეისარს კურთხევისათვის იყო განკუთვნილი.⁷³ კეისრის კურთხევა მნიშვნელოვან მსგავსებას ავლენს თავად იმპერატორის კურთხევის ცერემონიალთან, ფილოთეოსის ტრაქტატში პირდაპირ არის მითითებული, რომ კეისრის პატივი თავისი დიდებით იმპერატორის შესაბამისიაო.⁷⁴ ნიკოლას იკონომიდისის მიერ გამოქვეყნებული სხვა ბიზანტიური ტრაქტატების მიხედვით, კეისარი ყველგან იმპერატორის შემდეგ უმაღლეს ტიტულად არის მითითებული.⁷⁵

კეისრის პატივი ბიზანტიაში თავისი ღირსებით მეორე იყო XI საუკუნის მიწურულამდე. ეს მდგომარეობა მხოლოდ ალექსი I კომნენოსის (1081-1118 წწ.) მმართველობის პირველივე წელს შეიცვალა, როდესაც ალექსიმ ახალი სევასტოკრატორის ტიტული შემოიღო და მის უფროს ძმას, ისააკ კომნენოსს უწყალობა.⁷⁶

ნიკოლაი სკაბალანოვიჩის შენიშვნით, კეისრის ტიტულის მფლობელი ხშირად საიმპერიო ჯარების მეთაურის თანამდებობასაც ითავსებდა. ამ აზრის გასამყარებლად მკვლევარი რამდენიმე მაგალითს იშველიებს ბიზანტიის პოლიტიკური ცხოვრებიდან.⁷⁷ ჩვენს მხრივ უნდა შევნიშნოთ, რომ კეისრის ტიტული, როგორც იმპერატორის შემდეგ ყველაზე საპატიო ტიტული მთელი ბიზანტიის თანამეგობრობის მასშტაბით, იყო არა მხოლოდ ჯარის მეთაურობის მოპოვების წინაპირობა, არამედ თვით იმპერატორის უფლება-მოვალეობის შესრულების რეალურ შანსსაც იძლეოდა კეისრის ტიტულის ფლობის პერიოდშივე. კეისარი რომ იმპერატორის მოვალეობას ასრულებდა, თუნდაც ამ

⁷⁰ Н. Скабала́нович. Византи́йское госуда́рство и церковь в XI веке, გვ. 150.

⁷¹ Н. Скабала́нович. Византи́йское госуда́рство и церковь в XI веке, გვ. 149.

⁷² N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle, გვ. 96-99.

⁷³ Constantini Porphyrogeniti Imperatoris De Cerimoniis. I, 43, გვ. 222-225.

⁷⁴ N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle, გვ. 96-99.

⁷⁵ N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle, გვ. 46-47, 242-243, 262-263.

⁷⁶ Anna Comnena. The Alexiad, book III, IV, გვ. 78.

⁷⁷ Н. Скабала́нович. Византи́йское госуда́рство и церковь в XI веке, გვ. 150-151.

უკანასკნელის უმწეო მდგომარეობის (ჯანმრთელობისა თუ სხვა მიზეზების გამო) გათვალისწინებით, მრავლისმეტყველია. ხშირ შემთხვევებში იმპერიის მართვა კეისრის ტიტულით საკმაოდ წარმატებითაც ხორციელდებოდა.⁷⁸

ამგვარად, ბიზანტიის იმპერიაში კეისრის ტიტულის მფლობელს არა მხოლოდ ჯარის გაძღოლა ევალებოდა იმპერატორის ბრძანების შესაბამისად, არამედ შეეძლო აქტიური მონაწილეობა მიეღო იმპერიის მმართველობაში და საჭიროების შემთხვევაში, თავადაც ემართა აღმოსავლეთ რომის იმპერია. კეისარი თანამდებობის თვალსაზრისით მეორე პირი იყო ბიზანტიის იმპერიაში. ყველაფერი ამის მიუხედავად ეს ტიტული არ გულისხმობდა კონკრეტული, გაწერილი ფუნქციის შესრულებას, რის გამოც განეკუთვნებოდა ოფიციალური ტიტულების კატეგორიას და არა თანამდებობას. მიუხედავად ამისა, კეისრის მოვალეობა და იერარქიული მდგომარეობა იძლეოდა იმის შესაძლებლობას, რომ მის მფლობელს აქტიური მონაწილეობა მიეღო იმპერიის მმართველობაში, ხოლო იშვიათად იმპერატორის ფუნქციაც შეეთავსებინა.

ტერმინი „კეისარი“ ქართული საისტორიო წყაროების მიხედვით

მიუხედავად იმისა, რომ კეისარი დიდი ხანია, რაც არ ყოფილა იმპერატორების ოფიციალური ტიტული, ქართულ საისტორიო წყაროებში ამ ტერმინით მაინც ბიზანტიის იმპერატორები იხსენიებიან. როგორც სიმონ ჯანაშია შენიშნავს კეისრის პატივმა საქართველოში ბოლომდე შეინარჩუნა ძველი საიმპერატორო მნიშვნელობა.⁷⁹ ქართულ წყაროებში ყველაფერი ეს ნათლად იკვეთება. „ქართლის ცხოვრების“⁸⁰ ტექსტებში ვკითხულობთ:

*„ხოლო ამოსა მეფობასა კესპასიანოს, ჰრომთა კეისარმან, წარმოტყუენა იერუსალემი“*⁸¹

„ითხოვა სპარსთა მეფისაგან ასული ცოლად, რომელსა ერქუა ბაღენდუხტ. და მოსცა სომხითი და ყოველნი მეფენი კაკკასიანნი ზითვად, და მის-

⁷⁸ W. Treadgold. A History of Byzantine State and Society, გვ. 223-227.

⁷⁹ საქართველოს ისტორია. ნაწილი I. თბ. 1946, გვ. 197; ი. ანთელავა. ქართული საისტორიო მასალა გიორგი II-ის სტატუსის შესახებ, გვ. 103.

⁸⁰ აქვე აღვნიშნავთ იმასაც, რომ „ქართლის ცხოვრების“ კონკრეტული ძეგლის განხილვისას და ციტირებისას, ვიმოწმებთ, მის უახლეს – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მიერ გამოცემულ „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტებს (მთავარი რედაქტორი – როინ მეტრეველი), ხოლო ზოგადი მსჯელობის დროს „ქართლის ცხოვრების“ სიმონ ყაუხჩიშვილისეულ გამოცემას, რომელიც ამავე საისტორიო კრებულით ერთ-ერთი ყველაზე ავტორიტეტული და კლასიკური გამოცემაა.

⁸¹ ლეონტი მროველი. ქართლის ცხოვრება. მთ. რედ. რ. მეტრეველი. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია. თბ. 2008, გვ. 57.

წერა მის თანა წიგნი, რომელსა წერილ იყო ესრეთ: „ორმისდისაგან, ყოველ-
თა მეფეთა მეფისა, ვახტანგის მიმართ, ვარანზუასრო-თანგისა, ათთა მეფეთა
მეფისა აზოვანისა,“ და მოუწერა მან ბრძოლაჲ კეისრისაჲ, რამეთუ კეისარი
განსრულ იყო ბრძოლაჲ სპარსთა“.⁸²

„კეისარმან მავრიკ მოსცა ასული ცოლად ქასრეს, და მოსცა სპად მისი
და წარმოგ ზაენა ჩუბინს ზედა [და] იოტა ჩუბინი სპარსეთით“.⁸³

„ხოლო შემდგომად ამისა რაოდენთაჲე წელიწადთა გამოჩნდა კაცი
ერთი საბერძნეთს, თჳსი მავრიკ კეისრისაჲ, სახელით პერაკლე. ამან მოკლა
ფოკას კეისარი და დაიპყრა საბერძნეთი“.⁸⁴

ამგვარად, როგორც ვხედავთ ქართული საისტორიო ნარატივის მიხედ-
ვით, რომის იმპერატორები დიოკლეტიანემდე (284-305 წწ.) და რომის/ბი-
ზანტიის მმართველები დიოკლეტიანეს შემდეგ კეისრებად იწოდებიან. ეს,
უბრუნებელს ყოვლისა ეხება „ქართლის ცხოვრებაში“ შემავალ პირველ ორ
თხზულებას. ამ თხზულებების დათარიღება ბევრ კამათს იწვევს, თუმცა რო-
გორც ფიქრობენ, ისინი ბაგრატიონთა მმართველობის პერიოდს არ უნდა გა-
ნეკუთვნებოდეს.⁸⁵ სწორედ ამ ნაწარმოებების მიხედვით რომის/ბიზანტიის იმ-
პერატორი „კეისარია“, ხოლო სპარსეთის მონარქი „ყოველთა მეფეთ მეფე“.
ქართლის მონარქი „ათთა მეფეთ მეფედ“ ან უბრალოდ მეფედ არის წოდებუ-
ლი.⁸⁶ კეისრის ტიტულით ბიზანტიის მმართველების გამორჩევა ხდებოდა,
შესაბამისად ისინი თავიანთი ძველი ოფიციალური ტიტულით იხსენიებიან.

⁸² ჯუანშერი. ცხოვრებაჲ ვახტანგ გორგასლისა. ქართლის ცხოვრება. მთ. რედ. რ. მეტრეველი. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია. თბ. 2008, გვ. 171.

⁸³ ჯუანშერი. ცხოვრებაჲ ვახტანგ გორგასლისა, გვ. 227.

⁸⁴ ჯუანშერი. ცხოვრებაჲ ვახტანგ გორგასლისა, გვ. 229.

⁸⁵ უკანასკნელ ხანებში გამოსული წყაროთმცოდნეობითი ხასიათის ნაშრომები „ქართლის ცხოვრების“ შედგენილობისა და დათარიღების შესახებ ეკუთვნის ამე-
რიკელ მეცნიერს სტივენ რაპს. მის შრომებში ფართოდ არის გათვალისწინებუ-
ლი ქართული თუ უცხოური ისტორიოგრაფიის მიღწევები. ვინაიდან ჩვენი ნაშრო-
მი წყაროების ანალიზს არ ითვალისწინებს თვალსაჩინოებისთვის დავიმოწმებთ
მხოლოდ ს. რაპის ნაშრომებს, იხ.: S. H. Rapp Jr. Studies in medieval Georgian historio-
graphy: early texts and Eurasian contexts. Lovanii. 2003; ასევე, მისი სადოქტორო დი-
სერტაცია, იხ.: S. H. Rapp Jr. Imagining History at the Crossroads: Persia, Byzantium, and the
Architects of Written Georgian Past. A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of PhD
(History) in University of Michigan. 1997. შესაბამისი ბიბლიოგრაფია იხილეთ იქვე.

⁸⁶ ტიტულების: „მეფე“, „დიდი მეფე“, „მეფეთ მეფე“ შესახებ იხ.: ნ. მიწიშვილი.
„მეფეთა მეფე“, „დიდი მეფე“ (სამეფო ტიტულების გენეზისის საკითხისათვის).
ქართული დიპლომატია: წელიწდეული. ტომი 7. თბ. 2000, გვ. 546-554; *idem*. „დიდი
მეფე“ ვახტანგ გორგასალი (ქართლი და ირანი V ს. მეორე ნახევარში). ქართული
დიპლომატია: წელიწდეული. ტომი 10. თბ. 2003, გვ. 408-420.

ქართველი მონარქი არ ცდილობს მასთან თავს გატოლებას, ის თითქმის უფრო სპარსული სამყაროს ნაწილად აღიქვამს საკუთარ თავს. თუმცა ეს მხოლოდ ინსტიტუციური მხარეა. უკვე ერისმთავრობის პერიოდიდან მოყოლებული კი ბიზანტიურ საკარისკაცო ტიტულებს იღებს და კიდევ უფრო მეტად ახდენს ინტეგრირებას ბიზანტიის თანამეგობრობაში.

მოგვიანებით სხვა ქართულ ტექსტებში ბიზანტიის იმპერატორების ტიტული „კეისარი“ ქრება და ისინი ქართული წყაროების მიხედვით „ბერძენთა მეფეებად“ მოიხსენიებიან.⁸⁷ „მეფის“ ტიტულით იხსენიება ზოგადად ყველა სუვერენი, „მეფე“ ამ შემთხვევაში ხელმწიფის ბადალი ხდება.⁸⁸

ტიტული „კეისარი“ საქართველოს მეფეზეც ფიქსირდება. ამგვარად იწოდებიან საქართველოს მონარქები იმ პანეგირიკულ ტექსტებში, რომელიც განკუთვნილია მათ განსაზღვრულად. ერთ-ერთი პირველი, ვინც კეისრად არის დასახელებული, დავით IV აღმაშენებელია (1089-1125 წწ.). რუის-ურბნისის „ძეგლისწერის“ (1104 წელი) ხოტბის შესხმაში დავითი შემდეგნაირად მოიხსენიება:

„შენ უფროდსად ბრწყინვალეო თუალო ყოვლისა სოფლისა მეფეთა ერთგუაძობისაო!“

რომელი ეგე ჰაეროვან ხარ, ვითარცა სამყაროი ხილულისა სოფლისა შორის...

*განმადიდებელ ფლობისა, ვითარცა ავღესტოს კეისართა შორის“.*⁸⁹

აღსანიშნავია, რომ „ძეგლისწერის“ ტექსტში წარმოდგენილია დავით აღმაშენებლის ოცდაცამეტ ტაეზად დაყოფილი საპატიო ტიტულებისა და ეპითეტების მთელი კასკადი.⁹⁰ ყველა ამ ეპითეტის წარმოთქმა სავალდებულო უნდა ყოფილიყო ოფიციალური ცერემონიების დროს და სპეციალურად იყო შედგენილი მეფის განდიდების მიზნით. ეპითეტებში მრავალი მნიშვნელოვანი

⁸⁷ ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტომი I. თბ. სახელგამი. 1955, გვ. 273, 282, 284, 290, 303, 307, 335; ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტომი II. თბ. გამომცემლობა საბჭოთა საქართველო. 1959, გვ. 17, 22, 42, 142. შდრ.: ქართლის ცხოვრება. მთ. რედ. რ. მეტრეველი. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია. თბ. 2008.

⁸⁸ მაგალითისთვის საკმარისია: „მეფე რუსთა“, „დურძუკთა მეფენი“, და ა.შ. იხ.: ქართლის ცხოვრება. II, გვ. 38, 183. იმას თუ რას წარმოადგენდა ტიტული „მეფე“, შუა საუკუნეების ქართულ ცნობიერებაში, სხვა დამოუკიდებელ ნაშრომში განვიხილავთ.

⁸⁹ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III. თბ. 1970, გვ. 124-125.

⁹⁰ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III. თბ. 1970, გვ. 124-125.

პასაჟის მოძიება შეიძლება. მათ შორის, ღავითი რომის პირველი იმპერატორის, ავგუსტუსის მსგავსად, ხელისუფლების განამტკიცებლად არის დასახელებული. ავგუსტუსმა ამ შემთხვევაში თავი რომის პირველ იმპერატორად გამოაცხადა, ხოლო ღავით აღმაშენებელმა საქართველოს პირველ თვითმპყრობლად. აღნიშნული მოვლენა გახდა იმის წინაპირობა, რომ ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულები საქართველოში აღარ გაიცემოდა. ამიერიდან ქართველი მეფეები უკვე საპატიო საიმპერატორო ტიტულებით იხსენიებიან. ღავითის თვითმპყრობლობა ბიზანტიის იმპერატორის ოფიციალური ტიტულის ავტორატორის ბადალია, ხოლო კეისრის ტიტული – ერთ-ერთი საპატიო ეპითეტი. ბიზანტიური საიმპერატორო ტიტულებისა თუ ეპითეტების გამოყენებას საქართველოში სწორედ ღავითის დროიდან მიეცა რეგულარული ხასიათი.⁹¹

ღავით IV აღმაშენებელი თვითმპყრობლად რუის-ურბნისის კრების მოსახსენიებელში იწოდება, რომელიც „ძეგლისწერას“ ბოლოში აქვს დართული.⁹² ხოტბის ავტორი ღავითს, ავგუსტუსის მსგავსად, კეისრად ასახელებს „შენ... ვითარცა ავღესტოს კეისართა შორის“, რაც, ბუნებრივია, ქართველი მეფის რომის გამორჩენილი იმპერატორების თანასწორად წარმოჩენის შესანიშნავი მაგალითია.

ამრიგად, ღავით აღმაშენებლის შემდეგ შეგვიძლია ვისაუბროთ საქართველოს პოლიტიკურ რეალობაში დამკვიდრებულ ახალ ტენდენციაზე, ბიზანტიური საიმპერატორო ტიტულების გაჩენაზე, რამაც XII საუკუნის დასაწყისამდე მოქმედი ბიზანტიური საიმპერიო საკარისკაცო ტიტულატურა ჩაანაცვლა. ამის ერთ-ერთი გამოხატულებაა ტიტული „კეისარი“.

ღავით აღმაშენებლის გარდა, კეისრებად იხსენიებიან თამარი და ღავით სოსლანი. ეს მიმართვა ეკუთვნის მათ მეხოტბეს – იოანე შავთელს, რომე-

⁹¹ აღნიშნულ საკითხს დაწვრილებით აქ აღარ შევეხებით, რადგან ეს სცილდება ნაშრომის სათაურში დასმულ პრობლემატიკას, შენიშვნის სახით აღვნიშნავ მხოლოდ იმას, რომ ღავითის დროს ბიზანტიური საიმპერიო საკარისკაცო ტიტულების შეწყვეტის შემდეგ ღავითის შემდეგ მოღვაწე ყველა ქართველი მონარქი XII-XV საუკუნეებში თვითმპყრობლად ან მისი შემცველი ტერმინით იწოდებოდა, იხ.: ქართული ისტორიული საბუთები IX-XIII სს., გვ. 30, 32-33, 37, 46 შდრ. 71, 77, 100, 110, 167, 181, 183. ეს, რაც შეეხება სამეფო სიგელებს, მათ გარდა, შეიძლება მოვიყვანოთ არაერთი ეპიგრაფიკული ძეგლი, რომელიც იმავე მსჯელობას განამტკიცებს, თუმცა ვფიქრობთ, რომ ამ ეტაპზე ოფიციალური ისტორიული საბუთებიც სრულიად საკმარისია. საქართველოში ბიზანტიური საიმპერიო ტიტულების გავრცელების იხილეთ შემდეგი შრომები: თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. თბ 1997, გვ. 141-157; თ. დუნდუა. Questions et Reponses. თბ. 2003.

⁹² ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III. თბ. 1970, გვ. 126.

ლიც აღნიშნულ ტერმინს, საკუთარ პანეგირიკული შინაარსის მქონე პოემა „აბდულმესიანში“ იყენებს. იოანე შავთელი წერს:

„ხარკე ისარი! ხარ კეისარი,

სიძლიდრით ღალი ჯიმშედ-მფლობელი“ (35, 1).⁹³

აღნიშნული პასაჟი ძალიან საინტერესოა. აქ იოანე შავთელის ჩვენამდე მოღწეული ტექსტი მცირე კორექტირებას საჭიროებს. ტექსტში „ხარკე ისარი“, უნდა ჩასწორდეს, როგორც „ხარკე ისა[ვ]რი“. ივანე ლოლაშვილის ფიქრობს, რომ აქ ისრის ამოქმედებაზე არის საუბარი; თეიმურაზ ბაგრატიონის აზრით, სტროფში არე-მარის, ანუ რაღაც სივრცის დახარკვაზეა აქცენტი – „განხარკე ის არი ანუ არე“. „ისარის“ ორ დამოუკიდებელ სიტყვად დაყოფა არ გაიზიარა ივანე ლოლაშვილმა.⁹⁴ ჩვენ ვიზიარებთ ლოლაშვილის ამ უკანასკნელ მოსაზრებას, თუმცა მიგვაჩნია, რომ ტექსტში საუბარია არა ისრის მოზიდვაზე ან ამოქმედებაზე, რაც არ შეესაბამება 35-ე სტროფის პირველი სტრიქონის კონტექსტს ისევე, როგორც ამავე სტროფის მეორე სტრიქონისას, რომელიც პირველის ერთგვარი გაგრძელებაა, არამედ აქ საუბარია კონკრეტული ტერიტორიის დახარკვის მოწოდებაზე, კერძოდ, ისავრიის, რომელიც ტექსტის დაწერის ჟამს (1204-1205/7წწ.)⁹⁵ ქართველთაგან დამარცხებულ რუმის სასულთნოს ეკუთნოდა და ალევორიულად რუმის სასულთნოს მნიშვნელობით არის ნახმარი.

„აბდულმესიანის“ დაწერის ჟამს რომ ისავრია რუმის სულთნის სამფლობელოა, ეს თამარის მემკვიდრეობა კარგად იცის. რუქნ აღ-დინის სულეიმან შაჰი (1196-1204 წწ.) თავის სასულთნოში, საიდანაც იგი ჯარს აგროვებს, ისავრია ერთ-ერთი პირველია დასახელებული. თამარის ისტორიკოსი წერს:

„წარავლინნა (რუქნ აღ-დინმა – ლ. თ.) ყოველთა საზღვართა თვსთა, და იწყო მესოპოტამიას, კალონეროთ, გალატიას, ღანგრას, ანკერიას, ისავრიას, კაბადუკიას, ღიდსა სომხითს, ბითუნთს და საზღვართა ვებლაღონისა-

⁹³ იოანე შავთელი. აბდულმესიანი. ძველი ქართველი მეხოტბენი. წგნ.: II. გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, კომენტარები და ლექსიკონი დაურთო ი. ლოლაშვილმა. თბ. 1984, გვ. 128.

⁹⁴ იოანე შავთელი. აბდულმესიანი, გვ. 196-197.

⁹⁵ იოანე შავთელი. აბდულმესიანი, გვ. 106-114. პოემის ზედა ქრონოლოგიური ზღვარი ეფუძნება დავით სოსლანის გარდაცვალების თარიღს, რომელიც 1205-1207 წწ. შორის გარდაიცვალა. იხ.: ქრონიკები, გვ. 294-296; თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე. ცდა ერთი თარიღის დადგენისა. მაცნე. ენისა და ლიტერატურის სერია. № 1-2. თბ. 1974, გვ. 150-152.

თა, და არა დაუტევა თენიერ დედაკაცისა სოფელთა შინა მათთა, არამედ ყო-
ველნი აამკვდრნა“.⁹⁶

თამარის იმავე ისტორიკოსთან ისავრია სხვა ადგილზეც იხსენიება. ამჯერად ისავრია უკვე საქართველოს მეფის თვალსაწიერშია მოქცეული და ქველმოქმედების მიზნით თამარ მეფე შესაწირის სახით ადგილობრივ ეკლე-
სია-მონასტრებს დიდძალ ქონებას უგზავნის. მემკვიდრე ადნიშნავს:

„კერძოთა თრაკისათა და კოსტანტინეპოლის მონასტრებთა, რომანას
და ყოველგან, კუალად ისავრიას, კურუსეთს და ყოველთა მათ სანაზებთა
შავისა მთისათა და კეპრისათა, – ესე ყოველნი აღავსნა ქველისსაქმითა“.⁹⁷

ამრიგად, როგორც საისტორიო წყაროში ვკითხულობთ, ისავრია თამარ
მეფის ხანაში საქართველოს მეფის თვალსაწიერში იყო მოქცეული. რაც შეე-
ხება თავად ისავრიის მხარეს, იქ ძველი დროიდან მოყოლებული დაუმორჩი-
ლებელი მთიელები მოსახლეობდნენ, რომლებსაც ბიზანტიელები ბარბაროსებს
უწოდებდნენ. ისავრიელები ხშირად მარადიურობდნენ და არბევდნენ მიმდებარე
პროვინციებს, რის გამოც ეს მხარე იმპერატორების განსაკუთრებული
ყურადღების ცენტრში იყო. აქედან იყო წარმოშობით იმპერატორი ზენონი
(474-491 წწ.), ასევე გავრცელებული ლეგენდის მიხედვით ლეონ III ისავრი-
ელი (717-741 წწ.).⁹⁸

ამგვარად, ისავრია კეისრების – ბიზანტიის იმპერატორების – სამფ-
ლობელო იყო, შესაბამისად, „ხარკე ისა[ვ]რი! ხარ კეისარი“ კეისრის, ანუ
დავით სოსლანის იურიდიული უფლების აღნიშვნაა, ფლობდეს ისავრიის ტე-
რიტორიას, როგორც კეისარი. ამის შემდეგ აქცენტი მის სიმდიდრეზეა გაკე-
თებული, რათა ხაზი გაესვას „კეისრის“ მატერიალურ შესაძლებლობებს.

ამ შემთხვევაში კეისრად დავით სოსლანი უნდა იყოს მოხსენიებული.⁹⁹
ავტორი მას მოუწოდებს ისავრიის დახარკვისკენ, რამეთუ ის კეისარია და
სიმდიდრით მსგავსი ჯიმშედ სპარსეთის მეფისა. აქვე საგულისხმოა ისავრიის
საკითხის შედარება ქალაქ ლიმნიას აღებასთან, რომელიც 1204 წელს დაი-

⁹⁶ ბასილ ეზოსმოდუარი. ცხოვრება მეფეთ მეფისა თამარისი. ქართლის ცხოვრება. მთ. რედ. რ. მეტრეველი. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია. თბ. 2008, გვ. 498.

⁹⁷ ბასილ ეზოსმოდუარი. ცხოვრება მეფეთ მეფისა თამარისი, გვ. 507.

⁹⁸ ODB. II, გვ. 1014.

⁹⁹ ივანე ლოლაშვილის აზრით, კეისრად თამარი იწოდება და მისი სიმდიდრე, სპარსთა ლეგენდარული მეფე ჯიმშედის მფლობელობას არის შედარებული (იოანე შავეთელი. აბდულმესიანი, გვ. 196), თუმცა 30-ე სტროფიდან მოყოლებული, თუ კონტექსტს გავეყვებით, კეისრად, დავით სოსლანი უნდა იყოს შექმნილი და არა თამარი (იხ.: იოანე შავეთელი. აბდულმესიანი, გვ. 127-128)

კავეს ქართველებმა.¹⁰⁰ ბერძნული „ლიმნია“,¹⁰¹ რომელიც ქართულ წყაროებში გადმოცემულია როგორც „ლიმონი“,¹⁰² შავთელთან იხსენიება „ლიმონად“ – „თვით სულ იმონა კიდე ლიმონა“ (33, 1). ქალაქის სახელის ასეთი უმნიშვნელო ცვლილება მისი რითმაში ჩასმის მცდელობით უნდა აიხსნას. ანალოგიური შეიძლება ითქვას ისავრი/ისავრიაზე.

შავთელის ნაწარმოები, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, პანეგირიკული ხასიათისაა და მასში თამარი და დავითი მრავალი საიმპერატორო ღირსებით არიან შემკობილნი.

ტიტული „კეისარი“ ქართველ მეფეთა აღმოსავლურ ტიტულატურაში

საქართველოს მეფეების კეისრად მოხსენიებას აღმოსავლურ წყაროებშიც ვხვდებით. აღმოსავლური საისტორიო ნარატივი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ ქართული წყაროების მსგავსად „კეისარსა“ და „კესაროსს“ ორ დამოუკიდებელ ტერმინად წარმოგვიდგენს. ამ მასალებში ქართველი მეფეები მხოლოდ „კეისრებად“ იწოდებიან.

ქართველ მეფე კეისრად იხსენიება მაგალი თოდუა მიერ გამოქვეყნებულ სპარსული წყაროების თარგმანში, სადაც, მთარგმნელის განმარტებით, ტიტულები „კესაროსი“ და „სტეფანოსი“ ბიზანტიის იმპერატორის ბოდებულია,¹⁰³ თუმცა თავად თარგმანში „კესაროსის“ მაგიერ „კეისარია“ დასახელებული:

„უზენაესი ბრძანება უდიდესი მეფისა; აღზევებული ზელმწიფისა; უმოწყალესი კეისრისა... ქრისტეს მოწაფეთა გვირგვინისა; ტახტთა და გვირგვინთა მემკვიდრეობით მპყრობელისა; აღმოსავლეთისა და დასავლეთის სტეფანოსისა; ქრისტეს სარწმუნოების მცველისა; აბხაზის, შაქის, ალანის და რუმის მეფეთა მეფისა; მესიის თანაშემწისა“.¹⁰⁴

თარგმანიდან ჩანს, რომ წერილის უცნობი ავტორი ხმარობს არა „კესაროსის“, არამედ „კეისრის“ ტიტულს, რომელიც ამ შემთხვევაში იმპერა-

¹⁰⁰ ბასილ ეზოსმოძღუარი. ცხოვრება მეფეთა მეფისა თამარისი, გვ. 507; იოანე შავთელი. აბდულმესიანი, გვ. 84-86, 128, 193-194; მ. სტეფნაძე. გრაპიზონის იმპერიის დაარსების მიზეზისათვის. ქართული დიპლომატია: წელიწადუფი. ტომი 7. თბ. 2000, გვ. 155-172. ამ უკანასკნელში, იხილეთ სპეციალური ლიტერატურა აღნიშნული საკითხის ირგვლივ.

¹⁰¹ ბიზანტიური ქალაქი ლიმნიაშ შესახებ იხილეთ: A. Breyr, D. Winfield. The Byzantine Monuments and Topography of the Pontus. Vol. I. DORLC. Washington. 1996, გვ. 96-99.

¹⁰² ბასილ ეზოსმოძღუარი. ცხოვრება მეფეთა მეფისა თამარისი, გვ. 507.

¹⁰³ მ. თოდუა. ქართულ-სპარსული ეტიუდები. III. თბ. 1979, გვ. 35.

¹⁰⁴ მ. თოდუა. ქართულ-სპარსული ეტიუდები. III, გვ. 5.

ტორის ბადალია. რაც შეეხება „სტეფანოსს“, ის არა ტიტულის, არამედ გვირგვინის მნიშვნელობით უნდა იყოს ნახმარი. სტეფანოსი (სტეფანოც), მოთვალულ-მომარგალიტებულ, ოქროს ბრტყელი რკალის ფორმის გვირგვინს წარმოადგენდა. მას შემდეგ, რაც რკალის შუა ნაწილში სტეფანოსს ჯვარი დაუმატეს, ასეთ გვირგვინს სტემა (სტემა) ეწოდა.¹⁰⁵ ტექსტში დასახელებული „აღმოსავლეთისა და დასავლეთის სტეფანოზი“ სწორედ გვირგვინოსანი მეფის მნიშვნელობით უნდა იყოს ნახმარი. ამაზე ისიც მიანიშნებს, რომ წინა, ორ ტაეპში მონარქის გვირგვინოსნობას ესმევა ხაზი.

აღსანიშნავია, გიორგი III-ის ერთ-ერთი მონეტა, რომელიც აღმოსავლური ატრიბუციით არის შემკობილი, თუმცა გვირგვინი, რომელიც მეფეს ადგას თავზე, ბიზანტიური საიმპერატორო სტემა (სტემა)¹⁰⁶ და, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გვირგვინის, სტეფანოსის (სტეფანოც), განვითარების შემდგომი საფეხურია.

ქართველ მეფეთა აღმოსავლური ტიტულატურის შესწავლის კუთხით, მნიშვნელოვანია ზაყან შარვანის მიერ მეფეთა მეფე გიორგი III-ის (1156-1184 წწ.) პანეგირიკული შესწმა. ზაყანი თავის წერილში აღსართან I შარვანშაჰისადმი აღნიშნავს, რომ ამ წელს (კონკრეტული თარიღი მითითებული არ არის) შარვანშაჰს ღმერთმა ორი, უდიდესი ბედნიერება არგუნა: ერთი, მისი ძის დაბადება,¹⁰⁷ ხოლო მეორე, კი, გიორგი მეფის ვიზიტი შარვანში.¹⁰⁸ ზაყანი გიორგი მეფეს შემდეგნაირად იხსენებს:

*„ქრისტიანთა სულთნის; სულთანთა შემწის; კეისართა წინამდგომის; ძლევაძმოსილი პტოლემოსის; ირანის მეფეთა ნათესავის; ეპისკოპოსთა დამრიგებლის; აბსოლუტური კეისრის... (ალაჰიმც გაახანგრძლივებს მის მეფობასა და ღიდებას!)“.*¹⁰⁹

გიორგი აბსოლუტურ კეისრად და კეისართა წინამდგომად არის დასახელებული. ამ შემთხვევაში ქართველი მონარქი სხვა კეისრებზე უპირატესად არის მიჩნეული. მართალია, ეს მხოლოდ პანეგირიკის პოზიციას, რაც არ შე-

¹⁰⁵ ივ. ჯავახიშვილი. მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის. III-IV. თბ. 1962, გვ. 31.

¹⁰⁶ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა, ქართული ნუმიზმატიკა. I, გვ. 204, ტაბ. X, №№ 68, 69.

¹⁰⁷ მ. თოდუა. ქართულ-სპარსული ეტიუდები. III, გვ. 25, 56, 74, შენ. 64, 132.

¹⁰⁸ შარვანში გიორგის ჩასვლა 1173 წელს დასტურდება, შარვანშაჰ აღსართანის დასახმარებლად დარუბანდის ამირას წინააღმდეგ. წერილში შესაძლოა ამ ვიზიტზეა საუბარი. მაგალი თოდუასთან ვხვდებით მეორე თარიღსაც – 1158 წელს, იხ.: მ. თოდუა. ქართულ-სპარსული ეტიუდები. III, გვ. 25, 56, 74, შენ. 64, 132; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. III, გვ. 277.

¹⁰⁹ მ. თოდუა. ქართულ-სპარსული ეტიუდები. III, გვ. 25.

იძლება ასახავდეს რეალობას, თუმცა, კავკასიის პოლიტიკური ვითარებიდან გამომდინარე, მსგავსი მიდგომა, ქართველ მეფეთა უპირატესობის შესახებ სხვა ქრისტიან მონარქთა შორის, ფართოდ უნდა ყოფილიყო გავრცელებული კავკასიასა და ირანში,¹¹⁰ მათ შორის, შარვანშიც. გიორგი მესამე ზაყან შარვანის სხვა წერილებშიც კეისრად არის მოხსენიებული და შექცეული. ჩვენთვის საინტერესო მონაკვეთი ასე იკითხება:

„საწუთროს მეფეთა მეფის და აღზევებული კეისრის, საწუთროს ალექსანდრეს (ხანგძლივს ჰყოფს ალლაჰი სიდიდეს მისი საქმისას!) ... მარად იყოს დაფრქვეული ქვეყნის მპყრობელის; საწუთროს მეფეთა მეფის; ეპოქის ავგუსტოსის; უდიდესი კეისრისა და უგანათლებულესი ჰერაკლეს; უსრულყოფილესი ატოლემეოსის; უმართლმსაჯულესი ფილიპეს; სახელმწიფოს სიდიადის; მესიის მახვილის აღზევებულ სასახლესა და ღირსეულ სამეფო კარზე და ავი თვალი [მისი] ბედნიერების სრულქმნილებას ღმერთმა აცილოს.“¹¹¹

ამდენად, ზაყან შარვანის სახით საქართველოს მეფე გიორგი მესამეს მართლაც შესანიშნავი მეხოტბე ჰყავდა. მან ქართველ მეფეთა ტრადიციული ეპითეტების გათვალისწინებით მეფე უამრავი ძვირფასი ეპითეტით შეამკო. აღსანიშნავია ისიც, რომ ამ ეპითეტების ერთი ნაწილი დავით აღმაშენებლის ხოტბაშიც არის მოხსენიებული,¹¹² რაც კიდევ ერთხელ მიუთითებს იმაზე, რომ მისი ავტორი ზაყან შარვანი კი არ არის, არამედ ის მხოლოდ ინტერპრეტატორია. ამ საპატიო ტიტულების მინიჭება ქართველი მონაქებისთვის გარკვეული ტრადიციის შედეგად იყო დადგენილი, რაც, ბუნებრივია დროთა განმავლობაში ივსებოდა და იხვეწებოდა.

კეისრის ტიტულით კიდევ ერთ სპარსულ წყაროში თამარისა (1184-1210 წწ.) და დავით სოსლანის ძე, გიორგი IV ლამაც (1210-1222/3 წწ.) არის შემკობილი. მაგალი თოდუას თარგმანში ვკითხულობთ:¹¹³

¹¹⁰ ამასთან დაკავშირებით აღსანიშნავია ირანელი ისტორიკოსისა და სწავლულის – სადრ ად-დინ ალ-ჰუსაინის პოზიცია, რომ ურწმუნოთა შორის ქართველები აგროვებდნენ ყველაზე დიდ არმიასო. იხ. Садр ад-Дин Али ал-Хусайни. Ахбар ад-დაулат ас-сельджукийя. З. М. Бунятов. 1980, გვ. 139.

¹¹¹ მ. თოდუა. ქართულ-სპარსული ეტიუდები. III, გვ. 16.

¹¹² ასე მაგალითად, შედარება საქართველოს მეფისა ალექსანდრესთან და ავგუსტუს კეისართან რუის-ურბნისის ძეგლის წერაშიც გვაქვს დაფიქსირებული (ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III. თბ. 1970, გვ. გვ. 125), ხოლო „მესიის მახვილად“ მონეტებზე დიმიტრი I იწოდება (დ. კაპანაძე. ქართული ნუმიზმატიკა. თბ. 1969, გვ. 71). ყველაფერი ეს იმას მიუთითებს, რომ ყველა ეს ეპითეტი გიორგი მესამემდეგ აქტუალური იყო.

¹¹³ როგორც მაგალი თოდუა წერს, მიუხედავად აღნიშნული წერილის სათაურისა,

„უზენაესი ბრძანება უდიდესი მეფისა; აღზევებული ხელმწიფისა; უმოწყალესი კეისრისა; სახელგანთქმული დიდგვაროვნისა; ძლევამოსილი მართლმსაჯულისა; ქვეყნიერებისა და სახელმწიფოს სიდიადისა...“¹¹⁴

აღნიშნული წერილი, მ. თოდუას აზრით, რუმის სულთან ეზზ ელ-დინ ქაი ქავუსს (1210-1219 წწ.) უნდა ეკუთნოდეს.¹¹⁵ ტექსტში გიორგი IV ლაშა თითქმის ყველა იმ ტიტულით არის წოდებული, რომლებსაც იგი ატარებდა ცხოვრებაში. ეს ტიტულები არ იყო უშუალოდ ერთი მონარქის პრეროგატივა და ისინი დროთა განმავლობაში ემატებოდა ხოლმე ქართველ მეფეთა საპატიო ტიტულატურას. მათ შორის გამორჩეული ადგილი უკავია „ქრისტეს სარწმუნოების მცველის“, „მესიის თანამემკვიდრის“, „აბხაზის, შაქის, ალანისა და რუსის მეფეთა მეფის“ და სხვა ტიტულებს. გიორგის კეისრად მოხსენიება ასევე ერთ-ერთი საპატიო ეპითეტი უნდა ყოფილიყო, რომელიც მსგავსად სხვა ტიტულებისა, როგორც ზემოთ დავინახეთ, მემკვიდრეობით არის მიღებული და, გარკვეულწილად, რეალური შინაარსის მატარებელია.

ყველაფერი ზემოთქმულიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ რომაული ტიტული კეისარი (Caesar) საქართველოში ორი ფორმით დამკვიდრდა: ერთი როგორც „კესაროსი“, რომელიც აღნიშნავდა ბიზანტიურ საიმპერიო საკარისკაცო ტიტულს. ამ ტიტულით იწოდებიან მეფე გიორგი II და მხარგრძელები. იგივე ფორმა გამოიყენება საქართველოს ამირსპასალარის საპატიო ეპითეტად, როგორც ქართულ ასევე სომხურ და სპარსულ წყაროებში; მეორე ფორმა იყო ლათინური ორიგინალის მიხედვით მიღებული „კეისარი“, რომელიც ქართულ და აღმოსავლურ წყაროებში ბიზანტიის იმპერატორების ოფიციალური ტიტულის მნიშვნელობით იხმარებოდა. მართალია ბიზანტიაში ამ ტიტულს, უკვე დაკარგული ჰქონდა საიმპერატორო ღირსება, მაგრამ საქართველოსა და აღმოსავლეთის ქვეყნებში ის კვლავ ინარჩუნებს საიმპერატორო მნიშვნელობას. დავით IV აღმაშენებლიდან მოყოლებული ქართველი მეფეები სწორედ ამ ტიტულით იწოდებიან, როგორც ქართულ, ასევე აღმოსავლურ წყაროებში, რაც მათ მიერ არა ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულის, არამედ საიმპერატორო ეპითეტის ფლობის მანიშნებელია.

სადაც ადრესატად მეფე დავითია დასახელებული წერილი დავით სოსლანის ძეს – გიორგი IV ლაშას უნდა ეკუთნოდესო. აღნიშნულ დასკვნამდე მკვლევარი ტექსტის ანალიზის შედეგად მივიდა. იხ.: მ. თოდუა. ქართულ-სპარსული ეტიუდები. III, გვ. 31-33.

¹¹⁴ მ. თოდუა. ქართულ-სპარსული ეტიუდები. III, გვ. 5.

¹¹⁵ მ. თოდუა. ქართულ-სპარსული ეტიუდები. III, გვ. 32-33.

შემოკლებათა განმარტება:

ქისკ – ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი

ქსე – ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია

DORLC – Dumbarton Oaks Research Library and Collection

ODB – The Oxford Dictionary of Byzantium. 3 volumes. Ed. by A. P. Kazhdan. Oxford University Press. 1991

ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

Leri Tavadze

TITLE OF CAESAR IN MEDIEVAL GEORGIAN POLITICAL REALITY

Summary

Caesar in the early Roman Empire simply means Emperor. A bit later seignior-Emperor was called *Augustus*, and junior-Emperor – *Caesar*.

In the Byzantine Empire *Caesar* (Καῖσαρ) is the Byzantine court title. The Georgians in the Medieval ages maintained *Keisari* for the Emperor, and created *Ķesarosi* as a the court title.

The only Georgian sovereign who received that dignity from Byzantine Emperor was Giorgi II (1072-1089). He acquired this dignity approximately in 1076. Giorgi also appears with that title (i.e. *Ķesarosi*) in the inscriptions on his silver coins minted in Kutaisi. Apart from Giorgi II of Georgia, the title of Caesar was conferred to John Doukas, who was the uncle of Emperor Michael VII Doukas (1071-1078), and Nikephoros Melissenos. During the rule of Emperor Alexios Komnenos title of Caesar was further debased.

The title of Caesar was not reserved only for Giorgi II. Two brothers, famous Georgian generals, Zacharia and Ivane Mkhargrdzeli also had this title.

Concerning to our observation, the title of Caesar appears in the Armenian and Persian sources in a form similar to Georgian *Ķesarosi*. Zacharia and Ivane Mkhargrdzeli were honored with it. All probably, the person who donated the title to members of Mkhargrdzeli family was Georgian monarch rather than Byzantine Emperor.

Keisari is Georgian form to designate Roman and Byzantine Emperors in the Georgian sources. An early Roman context is preserved in this case. Even the Persian historical records supplement the Georgian sources. They used the similar form to *Keisari* to describe the royal status of the Georgian monarchs